

Afdeling Wetenschappelijk onderzoek en econometrie

Inspelen op veranderingen: de Nederlandsche Bank in Leiden 1865-1969

M.M.G. Fase en J. Mooij

Onderzoeksrapport WO&E nr. 608

Februari 2000

De Nederlandsche Bank

INSPELEN OP VERANDERINGEN:
de Nederlandsche Bank in Leiden 1865-1969

M.M.G. Fase en J. Mooij

Onderzoeksrapport WO&E nr. 608/0003

Februari 2000

De Nederlandsche Bank NV
Afdeling Wetenschappelijk
onderzoek en econometrie
Postbus 98
1000 AB AMSTERDAM

SAMENVATTING

Inspelen op veranderingen: de Nederlandsche Bank in Leiden 1865-1969

M.M.G Fase en J. Mooij

Het sub-agentschap van de Nederlandsche Bank was een figuur die niet als zodanig in de *Bankwet 1863* voorkwam, maar zich in de praktijk ontwikkelde als overgang tussen correspondentenschap en agentschap. Dit artikel beschouwt de geschiedenis van de vestiging Leiden, waar zich tussen 1865 en 1969 een volledige levenscyclus van dit kantoor van de Nederlandsche Bank afspeelde.

Trefwoorden: Geschiedenis, De Nederlandsche Bank, Leiden

JEL codes: N0, N23, N24, N83, N84

ABSTRACT

Anticipating changes: de Nederlandsche Bank at Leyden 1865-1969

M.M.G. Fase and J. Mooij

The 'sub-agentschap' of de Nederlandsche Bank did not figurate in the *Bank Act 1863*, but turned out to develop as a steppingstone between a correspondent and an agency of the Bank. This article considers the history of the office at Leyden, where between 1865 and 1969 a whole lifecycle of a branch of De Nederlandsche Bank took place.

Key words: History, De Nederlandsche Bank, Leyden

JEL codes: N0, N23, N24, N83, N84

1 INLEIDING

De *Bankwet van 1863* verplichtte de Nederlandsche Bank in Rotterdam een Bijbank en in elke provincie tenminste één agentschap te openen. Daarnaast kon zij elders in het land naar behoefte correspondentenschappen vestigen. Hiermee werd de Nederlandsche Bank de eerste bank in Nederland met een landelijk kantorennet ¹.

Vervolgens besloot de gemeenschappelijke vergadering van directie en commissarissen van 18 mei 1864, overeenkomstig de bepalingen in de bovengenoemde Bankwet, tot de feitelijke oprichting van de Bijbank en twaalf agentschappen ². Ruim een half jaar later - op 1 januari 1865 - volgde de instelling van 56 correspondentenschappen, waaronder dat te Leiden. In de loop van de volgende decennia zou de Nederlandsche Bank haar filialennet geleidelijk uitbreiden met nieuwe agentschappen, correspondentenschappen en met de merkwaardige tussenvorm die sub-agentschap werd genoemd. De Bijbank genoot als kantoor van de Bank een grote mate van zelfstandigheid. Dat gold niet voor de agentschappen. Zij hadden voor vele handelingen vooraf toestemming van de Hoofdbank in Amsterdam nodig. De correspondentenschappen tenslotte bezaten nauwelijks vrijheid van handelen en traden vooral op als vertegenwoordigingen van de Bank in de steden en dorpen, die te klein waren voor een agentschap. Daaraan waren de correspondentenschappen dan ook ondergeschikt.

De vestiging van de Nederlandsche Bank in Leiden is de enige in de geschiedenis van de Bank, die alle mogelijke gedaanten van een Bankvestiging heeft doorlopen. In het navolgende wordt de levenscyclus van de Leidse vestiging als achtereenvolgens correspondentenschap, sub-agentschap, agentschap en tenslotte opnieuw correspondentenschap beschreven. Voorts zal worden nagegaan waarom de Bank besloot in Leiden een agentschap te vestigen, terwijl dit de nabijgelegen provinciehoofdstad van Noord-Holland Haarlem onthouden bleef ³. In 1969 sloot na ruim honderd jaar het kantoor in Leiden definitief zijn deuren. Dit was het sluitstuk van een ontwikkeling gedurende een periode, waarin de Bank door aanpassing van de in de provincie geboden faciliteiten inspeelde op veranderingen in de lokale economische situatie.

¹ J. Kymmell, *Geschiedenis van de algemene banken in Nederland 1860-1914*, IIA, Amsterdam 1996, 54; A.M. de Jong, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1864-1914*, II, Amsterdam, 1967, 127-148.

² Op 4 juni 1864 werd dit bij Koninklijk Besluit goedgekeurd. Er kwamen agentschappen in: Alkmaar, Almelo, Arnhem, Dordrecht, Groningen, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Maastricht, Meppel, Middelburg, Utrecht en Zwolle.

³ Zie M.M.G. Fase en J. Mooij, 'Ruim een eeuw de Nederlandsche Bank in Haarlem: 1865-1969' in: *Haerlem Jaarboek 1997*, Haarlem 1998, 53-81.

2 HET PRILLE BEGIN IN LEIDEN: CORRESPONDENTSCHAP 1865-1889

In december 1864 verzocht de Nederlandsche Bank de firma Lezwijn & Eigeman, commissionairs in effecten en kassiers, te willen optreden als haar correspondent in Leiden. Deze aan het Rapenburg gevestigde firma, waarmee de Bank reeds sinds 1852 zaken deed, was een van haar oudste, zij het kleinste discountanten⁴. De firmanten waren bereid de taak op zich te nemen, zodat vanaf januari 1865 de Nederlandsche Bank ook in de industriestad Leiden een vertegenwoordiging bezat⁵. De werkzaamheden van een dergelijk correspondentschap bestonden destijds voornamelijk uit het doen van incasso's, het verstrekken van inlichtingen over de werkzaamheden van de Nederlandsche Bank en het toetsen van de gegoedheid van personen en firma's die met de Bank zaken wilden doen. Deze zaken betroffen destijds hoofdzakelijk kredietverlening, in de vorm van het in disconto nemen van handelspapier, het verstrekken van leningen op onderpand van effecten of goederen.

Het correspondentschap in Leiden werkte aanvankelijk onder verantwoordelijkheid van de Bijbank te Rotterdam. Dit veranderde met de oprichting van het agentschap te 's-Gravenhage in 1867, waaronder de correspondentschappen te Delft en Leiden gingen ressorteren. Met de opening van het kantoor in de Residentie telde de Bank buiten de Hoofdbank en de Bijbank eind 1867 dertien agentschappen.

Dit was echter niet de enige verandering voor het correspondentschap Leiden. Op 27 januari 1868 besloot de Bank namelijk haar Leidse vertegenwoordiging wegens haar toenemende belang te verheffen tot een correspondentschap eerste klasse⁶. Voortaan kon het publiek aan het Rapenburg daardoor ook terecht voor disconteringen en beleningen. Tevens waren hier in het vervolg Bankassignaties, dat wil zeggen orderbriefjes tot betaling, op de Hoofdbank, Bijbank of agentschappen verkrijgbaar. Bankassignaties waren bedoeld om het betalingsverkeer tussen inwoners

⁴ Archief De Nederlandsche Bank (ANDB) 1.832.221/99/122/1 kaartsysteem: discountanten 1852-1864; ha 1.8/194. Vgl. De Jong, *Geschiedenis*, III, 496-506. In 1852/1853 disconteerde deze firma voor een bedrag van 176.600 gulden. In de loop der jaren nam dit bedrag sterk af. In 1863/1864 disconteerde de firma slechts voor 24.300 gulden bij de Bank en zij kan daarmee volgens De Jong op blz. 498, tot de kleinste discountanten worden gerekend.

⁵ Het archief van de uit 1826 stammende firma Lezwijn & Eigeman bevindt zich in het Gemeentearchief te Leiden. Zie ook Th.H.Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, IIIb, Leiden 1988.

⁶ ADNB 1.121.115/99/4/1 notulen directievergadering 17 januari 1868. In het *Leidsch Dagblad* van 6 april maakte de Bankdirectie bekend, dat zij per 1 april 1868 'een nieuwe inrichting' had gegeven aan haar correspondentschap, maar dat het ongewijzigd bleef berusten bij de firma Lezwijn & Eigeman.

in de verschillende delen van Nederland te vergemakkelijken ⁷. Verder beschikte een correspondentschap eerste klasse over een zogenaamde verwisselingskas. Deze bood het publiek de mogelijkheid direct en kosteloos bankbiljetten om te ruilen tegen andere coupures of tegen munten en omgekeerd munten te wisselen tegen bankbiljetten. Hiertoe kreeg de correspondent de beschikking over een verwisselingskas van 20.000 gulden, waartegenover de firma Lezwijn & Eigeman effecten bij de Bank in onderpand gaf ⁸.

De door de Bank verwachte resultaten van deze omzetting bleven echter uit. Het aantal aanvragen tot toelating tot het disconto via het Leidse correspondentschap steeg nauwelijks, terwijl het aantal beleningen onveranderd laag bleef. In de meeste gevallen was de firma zelf de enige die krediet bij de Bank opnam. Dit was ook niet zo verwonderlijk, want de financiële dienstverlening in Leiden was omstreeks 1875 nog nauwelijks ontwikkeld. In 1880 telde Leiden naast de firma Lezwijn & Eigeman nog drie commissionairs in effecten en/of kassiers, te weten A.L. Reimeringer & Zonen (opgericht in 1838), C.H.G. van den Berg, (opgericht in 1875) en Van Wensen & Co (opgericht in 1876) ⁹. Daarnaast bestond er in Leiden sinds jaar en dag een bank van lening ¹⁰.

In december 1878 informeerde de Bankdirectie bij haar agenten naar de wenselijkheid van uitbreiding van hun werkkring en van het aantal onder hun ressorterende correspondentschappen. Volgens de agent in Den Haag, H.M. de Vries, ontbrak in zijn gebied een dergelijke behoefte. Over het correspondentschap Leiden merkte hij op, ‘... hoe weinig of liever hoe zeer zeldzaam door andere kassiersfirma’s, effectenkantoren en door het publiek van de hulp dier correspondenten wordt gebruik gemaakt, niettegenstaande zij onder de meest aanzienlijke, geachte en beminde burgers behoren, ...’ ¹¹. Niettemin stelde Agent De Vries voor de verwisselingskas te verhogen. De Bankdirectie zag daartoe echter geen noodzaak.

Begin 1884 overleed de oudste firmant P.C.L. Lezwijn. Het uitblijven van een nieuwe firmant

⁷ Bankassignaties waren evenals het kantorennet een product van de Bankwet van 1863, maar bleken in de praktijk geen succes. Het tegenvallende resultaat werd door de Bankdirectie toegeschreven aan de omstandigheid dat de Bankassignaties op grond van de Zegelwet van 1843 onderworpen waren aan een evenredig zegelrecht. De Jong, *Geschiedenis II*, 343-344.

⁸ Gemeente-archief Leiden (GA Leiden), Lezwijn & Eigeman, (229) inv. nr. 1.

⁹ *Financieel adresboek 1914*, 180-181. Blijkens de *Bancair-historische gids: Archievenoverzicht 1998*, Amsterdam, 1998 is met uitzondering van de firma Lezwijn & Eigeman van geen van de genoemde firma’s archief bewaard gebleven.

¹⁰ Voor de geschiedenis van deze bank zie B.N. Leverland en R.C.J. van Maanen, *De Leidse leenbank. Drie eeuwen tussen winst en weldadigheid*, Leiden 1975.

¹¹ ADNB 1.226/97/1064/2 correspondentschappen/algemeen/werkzaamheden. Correspondentie tussen de agent te Den Haag en directie, december 1878.

was voor de agent in Den Haag in mei 1884 aanleiding te gaan praten met de overgebleven vennoot, P.G.C. Eigeman. Volgens het vigerende Burgerlijk Wetboek (artikel 1683 no. 4) eindigde namelijk de vennootschap bij het overlijden van een der vennoten¹². Het gesprek over de gang van zaken bij de firma stelde de agent gerust en hij rapporteerde aan de directie in Amsterdam dat aan de betrouwbaarheid van de firma niet behoefde te worden getwijfeld¹³. Toch verlangde de Bankdirectie van haar een garantie. Aanvankelijk maakte Eigeman bezwaar, omdat een nieuw contract en de daaruit voortvloeiende publicatie bevreemding kon wekken onder het publiek. Uiteindelijk werd er een compromis gevonden in de vorm van een aanvullend contract.

Niettemin toonde de Haagse agent zich meer en meer bezorgd over het feit dat niemand zich via het correspondentschap te Leiden met een disconto-aanvraag tot zijn agentschap wendde. In zijn verslag over het boekjaar 1887-1888 noteerde hij hierover:

‘Wat het Correspondentschap 1^e Klasse Leiden aangaat, moet op het weinig opwekkend verschijnsel gewezen worden, dat, gedurende het gansche afgelopen boekjaar, geen enkele disconto aanvraag door middel van dat correspondentschap is ontvangen, welke niet van de Heeren Lezewijn en Eigeman afkomstig was, een natuurlijk maar te betreuren gevolg van de omstandigheid dat hoe geëerd de firma van de Bank-correspondent ook moge zijn, toch de andere kantoren niet door middel van hunne concurrenten met het Agentschap willen in relatien treden en zelfs hunne cliënten daarvan terughouden’¹⁴.

In het boekjaar 1887-1888 werd door tussenkomst van het Leidse correspondentschap slechts een bedrag van 986.122 gulden gedisconteerd. Een jaar later was dat gedaald tot 820.813 gulden¹⁵. Of het rapport van 1887 door de Haagse agent voor de Bank doorslaggevend is geweest om de samenwerking met de firma Lezewijn & Eigeman te beëindigen valt niet meer te achterhalen. Vaststaat dat in de provincie Zuid-Holland, die destijds vier correspondentschappen eerste klasse telde, het Leidse correspondentschap jaarlijks de hoogste omzet behaalde¹⁶. Waarschijnlijk is dit voor de Bankdirectie in het voorjaar van 1889 aanleiding geweest te besluiten in Leiden een zelfstandig kantoor te vestigen. Daarmee kwam een einde aan de vertegenwoordiging door de firma Lezewijn & Eigeman. Voorts betekende deze reorganisatie dat de Leidse commissionairs- en kassiers-firma's in het vervolg niet meer naar het agentschap te 's-Gravenhage hoefden te reizen, maar vanaf 1 mei 1889 met het nieuwe sub-agentschap zaken konden doen.

¹² Het kapitaal van wijlen Lezewijn was door een schikking tussen diens weduwe en diens neef in de firma gebleven. Na het overlijden van Eigeman, zou de firma in handen komen van W.J. Suringar, neef van Lezewijn, en M.J. Eigeman, de 21 jaar jongere broer van de huidige firmant. Beiden waren overigens sinds 1881 deelgenoot in de firma. Zie Extract onderhandse acte, 24 december 1881. GA Leiden, Lezewijn & Eigeman (229) inv. nr. 1.

¹³ ADNB 1.226/99/666/1 Agentschap 's-Gravenhage, Jaarverslag over 1884-1885.

¹⁴ ADNB 1.226/99/667/1 Agentschap 's-Gravenhage, Jaarverslag over 1887-1888.

¹⁵ Ibid., Jaarverslag 1888-1889.

¹⁶ ADNB 1.832.219/99/427/ 1 verslag van directie aan commissarissen over 1886-1887.

3 HET SUB-AGENTSCHAP: 1889-1897

Op 15 januari 1889 besloot de gemeenschappelijke vergadering van directie en commissarissen tot de oprichting van sub-agentschappen te Enschede, Leiden, Nijmegen en Tilburg. 'In deze vier plaatsen meenen wij, na het inwinnen van velerlei inlichtingen, met succes te kunnen werken. De onderneming zal moeten leeren of het systeem goed is.', aldus de notulen van deze vergadering¹⁷. Drie dagen later bracht de directie haar Leidse correspondent van dit besluit op de hoogte¹⁸. De komst van een sub-agentschap betekende niet alleen meer dienstverlening aan het Leidse publiek, maar daarmee samenhangend ook een andere relatie tot de Bankorganisatie.

De leiding van een agentschap berustte bij de agent. Deze was in tegenstelling tot de correspondent in dienst van de Bank en ontving naast salaris een aandeel in de winst van zijn kantoor. Toch was de positie van de agent verschillend van de normale werknemer, omdat hij hoofdelijk aansprakelijk was voor alle eventuele schade die de Bank door zijn agentschap leed¹⁹. Een sub-agentschap was naar buiten toe werkzaam als een agentschap en daarom kreeg de sub-agent dezelfde bevoegdheden als een agent. Intern was hij echter aan hem ondergeschikt. In het geval van Leiden derhalve ressorteerde de sub-agent onder het agentschap te 's-Gravenhage. Dat had tot gevolg dat de bezoldiging van de sub-agent ongeveer de helft bedroeg van die van de agent. Nieuw was dat bij de vaststelling van de winstdeling van de agent ook de omzet van het sub-agentschap in zijn ressort werd meegerekend. Heel aardig werd de motivering hiervoor verwoord door Bankpresident N.G. Pierson op een vraag van Bankcommissaris M.H. Insinger in zijn antwoord aan hem: 'Alleen dan blijft de Agent ook belang hebben bij de zaken van het Subagentschap.'²⁰.

De uiterlijke gelijkstelling van een sub-agentschap aan een agentschap betekende dat het moest voldoen aan dezelfde administratieve eisen²¹. Dat gold voor zowel de inrichting van de boekhouding als de verdere administratieve verwerking door de Hoofdbank. De Bank was niet alleen organisatorisch maar ook in administratief en financieel opzicht een centraal geleide

¹⁷ ADNB 1.121.116/99/80/1 notulen gemeenschappelijke vergadering directie en commissarissen, 15 januari 1889.

¹⁸ ADNB 1.226/97/1246/1 correspondentie Lezwijn & Eigeman. Brief directie DNB aan Lezwijn & Eigeman, 18 januari 1889.

¹⁹ Alhoewel deze gedachte in 1920 werd verlaten, zou het tot 1958 duren voordat deze bepaling kwam te vervallen. Zie M.M.G. Fase, *Tussen behoud en vernieuwing: geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1948-1973* (te verschijnen).

²⁰ ADNB 1.121.116/99/80/1 notulen gemeenschappelijke vergadering directie en commissarissen, 15 januari 1889.

²¹ De Jong, *Geschiedenis*, IV, 540-543.

organisatie²². Dagelijks dienden de agentschappen en dus ook het nieuwe kantoor de in disconto genomen wissels, de onderpanden waarop een belening was gesloten met de daarbij behorende stukken, aangetekend naar de Hoofdbank te sturen. Eveneens dagelijks moesten, in een afzonderlijk pakket, 'de dagstaat en verdere bescheiden, waaruit de operatiën en kasbeweging bij het sub-agentschap blijken kan' naar de Hoofdbank worden gezonden, die ook hierop de controle uitoefende. Er was echter een uitzondering, namelijk het toezicht op de kas. Dat geschiedde door de 'hoofdagent'. Voor Leiden was dat, zoals reeds vermeld, de agent in 's-Gravenhage.

Tijdens de voorbereidingen tot de oprichting van sub-agentschappen was besloten dat de leiding van een sub-agentschap in handen zou komen van een ter plaatse wonende persoon. Indien er geen geschikte kandidaten waren, zou een ervaren en representatief geachte beambte van het agentschap met de leiding van het betreffende sub-agentschap worden belast²³. Dat laatste gebeurde in Leiden. De Bank benoemde J. Graf, die reeds tien jaar werkzaam was als kassier op het agentschap te 's-Gravenhage, tot sub-agent. Conform de toenmalige reglementen voor de agentschappen, benoemde de Bank vervolgens een plaatsvervangend sub-agent en twee adviseurs. De taak van de adviseur was op grond van diens specifieke kennis de agent met raad en daad ter zijde te staan. In het geval van Leiden fungeerde de plaatsvervangend sub-agent tevens als adviseur een combinatie die tot 1955 zou bestaan. Tot kassier benoemde de Bank H.E. Schouten, tot dan werkzaam bij de Leidsche Bankvereniging H.F.C. Gerlings (opgericht in 1881). Overigens deed de kassier ook de boekhouding van het sub-agentschap, een in de hedendaagse zienswijze van scheiding tussen *front- en backoffice* ongewenste combinatie van taken²⁴. Daarnaast was aan het sub-agentschap een kantoorloper verbonden. Daarmee bedroeg de totale personele bezetting drie personen. Op 15 mei 1889 opende het sub-agentschap te Leiden aan de Breestraat 140 zijn deuren voor het publiek.

De agent te 's-Gravenhage, die hoge verwachtingen koesterde van het nieuwe sub-agentschap, toonde zich na afloop van het eerste jaar echter teleurgesteld. De tegenvallende resultaten waren volgens hem mede te wijten aan de onbekendheid van het publiek met de werkring van de Nederlandsche Bank²⁵. De Bankdirectie daarentegen was niet ontevreden over de prestaties. Ten

²² Vgl. M.C. Winterstein, *Banken, haar boekhouding en organisatie*, 3^e druk Leiden 1948.

²³ ADNB 1.226/97/1018/1 vervanging correspondentschappen door sub-agentschappen.

²⁴ ADNB 1.121.115/99/4/1 notulen van de directievergadering van 13 maart 1889 en van 7 maart 1889. Zijn jaarsalaris bedroeg 1200 gulden en 2% van de winst met een minimum van 300 gulden.

²⁵ ADNB 1.226/99/667/1 Agentschap 's-Gravenhage, Jaarverslag over 1889-1890.

opzichte van de andere sub-agentschappen - in Tilburg, Nijmegen, Enschede en Deventer - had Leiden het nog niet zo slecht gedaan. Zo telde Leiden acht belangrijke discountanten, terwijl het veel grotere Enschede slechts op vier belangrijke discountanten kon rekenen ²⁶. De drie grootste Leidse discountanten waren kassiers en commissionairs in effecten, te weten de firma Lezwijn & Eigeman, de Leidsche Bankvereniging H.F.C. Gerlings en Van Wensen & Co. ²⁷. De in 1890 opgerichte Rijnlandsche Bankvereniging F.F.H. Heintz & Co, was weliswaar tot het disconto toegelaten, maar kwam in dat jaar nog niet als zodanig in de boeken voor. Dat was wel het geval met bijvoorbeeld de Leidse uitgever A.W. Sijthoff, die zich in 1889/1890 als een van de vijftien nieuwe rekening-couranthouders bij het sub-agentschap Leiden aandiende. Daarmee was hij drie van de vier bovengenoemde kassiers- en commissionairsfirma's een stap voor ²⁸. Nadien meldden zich elk jaar nieuwe rekening-couranthouders, al kwamen er natuurlijk ook opzeggingen wegens sterfte of verhuizing naar een andere stad voor. Onder de rekening-couranthouders bevonden zich notarissen, gepensioneerde officieren, de burgemeester, hoogleraren en een enkele student. Verder hielden winkeliers, ambachtslieden en de Leidsche Bouwvereniging een rekening-courant aan bij het sub-agentschap. Vanaf 1 januari 1889 bestond voor deze rekeninghouders tevens de mogelijkheid tot het opnemen van voorschotten in rekening-courant, een faciliteit waarvan overigens in Leiden tot de tweede helft van de jaren negentig weinig gebruik werd gemaakt ²⁹.

In 1894 zag de Bankdirectie de toekomst van het sub-agentschap te Leiden vol vertrouwen tegemoet, ondanks het feit dat het gemiddeld opererend kapitaal van Leiden met 691.266 gulden beduidend minder was dan in Nijmegen, waar het 1.827.000 gulden bedroeg ³⁰. Het opererend kapitaal - een begrip dat thans in het bedrijfseconomisch spraakgebruik in onbruik is geraakt - is de optelsom van het totaal aan disonteringingen, beleningen en voorschotten in rekening-courant. Daartegenover stond dat in Leiden intensiever dan elders gebruik werd gemaakt van de verwisselingsfaciliteit. Er was in de sleutelstad vooral sprake van een grote toevloed aan pasmunt, wat erop duidt dat de meerderheid van de relaties kleine neringdoenden waren (zie tabel 1). Dientengevolge was extra afstorting met geldtransporten naar de Hoofdbank noodzakelijk, een

²⁶ ADNB 1.832.219/99/9/1 verslag van directie aan commissarissen over 1891-1892, 126-129.

²⁷ ADNB 1.226/99/405/1 Sub-agentschap Leiden, Jaarverslag over 1890-1891.

²⁸ Lezwijn & Eigeman, de Leidsche Bankvereniging en de Rijnlandsche Bankvereniging openden in het boekjaar 1890/1891 een rekening-courant bij het sub-agentschap in Leiden. ADNB 1.226/99/405/1 Sub-agentschap Leiden, Jaarverslag over 1890-1891.

²⁹ De Jong, *Geschiedenis*, III, 287 ev.

³⁰ ADNB 1.832.219/99/433/1 Verslag van directie aan commissarissen over 1893-1894, 106-108.

verschijnsel dat zich overigens elders eveneens voordeed. Ten einde het aantal geldzendingen tussen de agentschappen en de Hoofdbank te verminderen werd in het boekjaar 1893-1894 de bepaling van kracht dat in het vervolg slechts eenmaal per week geld van het agentschap naar de Hoofdbank kon worden verzonden. Deze maatregel betekende een aanzienlijke werk- en kostenbesparing ³¹. Overigens bestond er in deze periode in Leiden een opvallende behoefte aan biljetten van 1000, 300 en 200 gulden, wat vermoedelijk de neerslag was van de omstandigheid dat Leiden wekelijks een vee- en kaasmarkt had voor boeren uit de regio.

Tabel 1 Verwisselingen bij het sub-agentschap te Leiden, 1889-1897
(bedragen in guldens)

Boekjaar	Bankbiljetten		Specie tegen	Totaal
	Specie	Bankbiljetten	bankbiljetten	
1889/1890	849.010	3.010.880	833.210	4.693.100
1890/1891	1.200.675	4.083.075	1.186.570	6.470.320
1891/1892	1.351.365	4.589.500	1.435.495	7.376.360
1892/1893	1.614.690	4.908.120	1.682.365	8.205.175
1893/1894	1.807.225	5.169.345	1.835.495	8.812.065
1894/1895	1.813.115	5.293.085	1.934.790	1.934.790
1895/1896	1.971.135	5.792.235	2.034.340	9.797.710
1896/1897	2.006.825	5.734.535	2.107.415	9.848.775

Bron: Jaarverslagen sub-agentschap Leiden.

De dienstverlening aan het publiek door het agentschap te Leiden ontwikkelde zich voorspoedig. Zo lag het aantal afgegeven Bankassignaties en de stortingen in Leiden hoger, dan bij bijvoorbeeld de sub-agentschappen Enschede en Nijmegen. Desalniettemin behaalde het laatstgenoemde kantoor over de gehele linie hogere omzetten in geld, hetgeen de Bankdirectie deed besluiten Nijmegen per 1 januari 1895 tot een volwaardig agentschap te promoveren ³². Daarmee was Leiden het grootste, maar zeker niet het meest winstgevende, van de drie overblijvende sub-agentschappen geworden. De winst over bijvoorbeeld het boekjaar 1894-1895

³¹ ADNB 1.226/99/405/1 Sub-agentschap Leiden, Jaarverslag over 1893-1894.

³² In 1892 had de Bankdirectie op grond van de omvang van de kredietverlening ter plaatse reeds besloten het sub-agentschap te Tilburg te verheffen tot agentschap. Het sub-agentschap in Deventer werd in 1900 omgezet in een agentschap, terwijl het sub-agentschap te Enschede tot 1915 een sub-agentschap is gebleven. Zie De Jong, *Geschiedenis*, III, 160.

bedroeg slechts 24.740 gulden. Toch was dit kantoor een van de drukst bezochte kantoren van de Bank in de provincie Zuid-Holland. Naast een opmerkelijk hoge kasbeweging was in Leiden sprake van een druk rekening-courantverkeer. Voorts gaf Leiden een redelijk aantal Bankassignaties af. Doordat deze diensten nagenoeg gratis werden verschaft, droegen zij niet bij tot de winstgevendheid van Leiden, die achterbleef bij die van de andere sub-agentschappen³³. Dit zou spoedig anders worden.

In de jaren 1895-1897 trad in Leiden een stijging op van zowel beleningen als discontering. Wat de beleningen betreft vonden deze bij dit sub-agentschap alleen plaats op onderpand van effecten. Anders dan bij de sub-agentschappen in Enschede en Deventer, kwamen in Leiden geen beleningen op goederen voor. Verder overtrof de Leidse vertegenwoordiging de andere twee steden voor wat betreft de omvang van de verwisselingen, het aantal afgegeven en uitbetaalde Bankassignaties en het rekening-courantverkeer³⁴. Overigens nam in het boekjaar 1896-1897 het aantal rekeninghouders bij de Bank als geheel toe van 110 tot 604, waarvan in totaal 413 een rekening bij een agentschap aanhielden. Het sub-agentschap Leiden telde er met bijna 60 rekeninghouders relatief veel. De ranglijst van het aantal rekeninghouders per agentschap werd in 1897 aangevoerd door het agentschap Den Haag met 110 rekeninghouders, op de tweede plaats gevolgd door Leiden met 59. Ter vergelijking kan gelden dat de Hoofdbank zelf 160 rekeninghouders telde tegen de Bijbank slechts 37.

Vooruitlopend op de plannen om de Leidse vestiging om te zetten in een volwaardig agentschap, bezocht op 11 maart 1896 een vertegenwoordiger van de Hoofdbank het sub-agentschap³⁵. Er verstreken echter nog dertien maanden, voordat op 20 april 1897 de gemeenschappelijke vergadering van directie en commissarissen besloot, om gezien de positieve ontwikkeling van het gemiddeld opererend kapitaal sinds 1889, ook dit sub-agentschap – in navolging van dat te Tilburg en Nijmegen – te verheffen tot een volwassen agentschap (zie tabel 2). Wellicht heeft bij dit besluit meegespeeld dat het bankwezen in Leiden nog nauwelijks ontwikkeld was en de Bank in de kredietverlening aan zowel de industrie als de agrarische sector rond Leiden een

³³ ADNB 1.832.219/99/437/1 verslag van directie aan commissarissen over 1897-1898, 99.

³⁴ ADNB 1.832.219/99/435/1 verslag van directie aan commissarissen over 1895-1896, 102-103 en 1.832.219/99/436/1 verslag van directie aan commissarissen over 1896-1897, 110-112.

³⁵ ADNB 1.121.115/99/39/1 aantekeningen directievergadering, 12 maart 1896.

richtinggevende rol zou kunnen spelen ³⁶. Wat dit laatste betreft is het opvallend, dat vanaf het boekjaar 1895/1896 de agent te Leiden aan het einde van zijn jaarverslagen concludeerde: ‘Voor den landbouw werd de hulp van het Sub Agentschap meermalen ingeroepen’, waarna hij vervolgde: ‘De toestand van handel en nijverheid in Leiden en omstreken mag bevredigend genoemd worden’. Voordien kwamen handel en nijverheid op de eerste plaats en heette het in de verslagen, dat de landbouw gedurende het boekjaar ‘eenige malen’ de hulp van het sub-agentschap had ingeroepen. In latere jaren is het de landbouw, met name de bollenhandel, die zich voor kredieten tot het agentschap wendde. In dit opzicht was het agentschap te Leiden zeker geen uitzondering, want ook bij het agentschap te Leeuwarden vervulde kredietverlening aan de landbouw een niet onbelangrijke rol ³⁷.

Tabel 2 Sub-agentschap Leiden, gemiddeld opererend kapitaal in guldens en procentuele samenstelling 1889-1897

Boekjaar	Gemiddeld opererend kapitaal (gld.)	Disconto	Belening op effecten	Voorschot in rekeningcourant
Aandeel in procenten				
1889/1890	233.579	29	71	0
1890/1891	568.553	37,56	62,09	0,35
1891/1892	551.387	46,09	51,68	2,23
1892/1893	569.836	38,59	57,25	4,16
1893/1894	691.267	50,23	45,09	4,68
1894/1895	741.312	49,17	46,58	4,25
1895/1896	964.775	40,23	56,66	3,11
1896/1897	998.167	33,96	63,31	2,73

Bron: ADNB, notulen gemeenschappelijke vergadering directie en commissarissen, 20 april 1897 en sub-agentschap Leiden, Jaarverslagen.

³⁶ Voor een overzicht van de industriële ontwikkeling zie bijvoorbeeld A. Koningsveld en J.A. Jacobs, *Een Kamer aan de Rijn. 175 jaar geschiedenis van de Kamers van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland*, Leiden [1992].

³⁷ D.C.J. van der Werf en Joh. De Vries, ‘De modernisering van de Friese economie door de Nederlandsche Bank en de Friese kassiers van 1865 tot 1919’ in: H. Diederiks, J.Th. Lindblad en B. de Vries red., *Het platteland in een veranderende wereld: boeren en het proces van modernisering*, Hilversum 1994, 235-253.

4 HET AGENTSCHAP: 1897-1955

Functionarissen

Per 1 april 1897 werd het Leidse sub-agentschap tot een volwaardig agentschap verheven. Voor het publiek had deze actie nauwelijks merkbare gevolgen. Organisatorisch betekende het dat deze Bankvestiging een grotere zelfstandigheid kreeg. De voormalige sub-agent werd aangesteld als agent ³⁸. Vervolgens benoemde de Bank op diens verzoek een nieuwe plaatsvervanger, te weten P. Alma Lzn, fabrikant van verduurzaamde levensmiddelen en voormalig Gemeenteraadslid van Leiden. Als adviseur stelde Bank per diezelfde datum de Leidse burgemeester mr. F. Was aan. (zie tabel 3). Een maand later rees er tussen de agent en zijn adviseur enerzijds en de Bankdirectie anderzijds een meningsverschil over de benoeming van de tweede adviseur, omdat de directie niet akkoord ging met de door de agent voorgedragen kandidaat die jurist was. Aan de benoeming van adviseurs lag de gedachte ten grondslag, dat zij door hun verschillende maatschappelijke achtergrond specifieke en voor het agentschap nuttig kennis konden inbrengen. Anders dan tien jaar eerder, vond de Bankdirectie om die reden twee juristen als adviseur ongewenst. Agent Graf en adviseur Was waren evenwel een andere mening toegedaan. Volgens de laatstgenoemde was de voorgestelde kandidaat weliswaar jurist en zelfs zijn voormalig kantoorgenoot, maar beiden waren de laatste jaren op geheel verschillende terreinen werkzaam geweest. Om die reden gaf hij de voorkeur aan mr. O.W. Sipkens, advocaat en procureur te Leiden, die reeds plaatsvervangend sub-agent was geweest, boven P. Alma ³⁹. De Bankdirectie gaf niet toe en hakte in juni 1897 de knoop door plaatsvervangend-agent Alma tot tweede adviseur te benoemen. In 1902 werd hij opgevolgd door S.J. Le Poole, eveneens afkomstig uit het Leidse bedrijfsleven, terwijl Was een jaar later de eerdergenoemde Sipkens tot opvolger kreeg ⁴⁰. Sipkens vervulde het adviseurschap tot 1 juni 1909 toen hij benoemd werd tot rechter in Rotterdam. Vervolgens ging het adviseurschap naar zijn compagnon mr. H.W.C.J. de Jong, die op zijn beurt weer werd opgevolgd door zijn kantoorgenoot mr. W. de Clercq. Tot de sluiting van het agentschap in 1955 hield de Bank vast aan haar beleid geen twee juristen tegelijkertijd als adviseur aan te stellen. In Leiden werd het traditie om naast een jurist een plaatselijke industrieel tot adviseur te benoemen. Een

³⁸ Voor Graf betekende deze nieuwe functie een niet onaanzienlijke salarisverhoging. Voortaan ontving hij evenals de andere agenten jaarlijks naast een vast salaris van drieduizend gulden, een provisie afhankelijk van de behaalde resultaten, en circa duizend gulden dividend. Evenals de beloning voor zijn plaatsvervanger en de adviseurs werden de vergoedingen centraal vastgesteld door de directie in Amsterdam. Het was ook de directie die het loon vaststelde van het personeel van het agentschap. Het personeel van een klein agentschap bestond over het algemeen uit drie personen: een kassier/boekhouder, een tweede bediende en een kantoorloper.

³⁹ Wat hij overigens niet vermeldde was dat Sipkens een neef van hem was, die bovendien door hem opgevoed was. Zie 'Mr. F. Was' in: *Leidsch Jaarboekje 1904*, 66-92, aldaar 73.

⁴⁰ S.J. Le Poole was lid van de firma J. & A. Le Poole, producent van polemieck, grein, vlaggenboek, saai en garens te Leiden.

uitzondering hierop was plaatsvervangend agent W.J. Suringar, die voordien mede-firmant was geweest van de inmiddels door de Amsterdamsche Bank overgenomen firma Lezwijn & Eigeman ⁴¹. Overigens was ook plaatsvervangend agent en adviseur W.F. Verhey van Wijk in zijn jonge jaren enige tijd bij deze firma werkzaam geweest ⁴².

Tabel 3 Agenten, plaatsvervangers en adviseurs te Leiden 1897-1955

AGENT		Plaatsvervanger	
J. Graf	1 april 1897 - 1 jan. 1923	P. Alma Lzn	1 april 1897 - 31 okt. 1902
		S.J. Le Poole	15 nov. 1902 - 22 okt. 1915
		W.F. Verhey van Wijk	28 dec. 1915 - 1 april 1918
		W.J. Suringar	1 april 1918 - 12 okt. 1921
		D. Jaeger	15 dec. 1921 - 1 jan. 1923
D. Jaeger	1 jan. 1923 - 1 nov. 1945	G.W. Groen	15 jan. 1923 - 1 juli 1955
Jhr. J. van den Brandeler	1 nov. 1945 - 1 juli 1955	W. de Clercq	1 feb. 1945 - 1 nov. 1948
		A.G. de Blécourt	1 aug. 1949 - 1 juli 1955
ADVISEUR			
F. Was	1 april 1897 - 4 april 1903		
P. Alma Lzn	1 juni 1897 - 31 okt. 1902		
S.J. Le Poole	5 nov. 1902 - 22 okt. 1915		
O.W. Sipkens	1 mei 1903 - 1 juni 1909		
H.W.C.J. de Jong	8 juni 1909 - 1 juli 1919		
W.F. Verhey van Wijk	28 dec. 1915 - 1 juni 1923		
W. de Clercq	1 juli 1919 - 1 nov. 1948		
H.W. Tieleman	juni 1923 - 1 april 1933		
D. Jaeger	1 nov. 1945 - 30 nov. 1951		
A.G. de Blécourt	1 aug. 1949 - 1 juli 1955		

In juli 1922, nadat agent Graf de leeftijd van zeventig jaar had bereikt, meende de Bankdirectie dat de tijd was aangebroken om om te zien naar een opvolger en zij belastte per 1 januari 1923 plaatsvervangend agent D. Jaeger met de leiding van Leiden ⁴³. Op diens verzoek werd G.W. Groen, voormalig vennoot van de firma P. Groen & Zoon en eerder correspondent van de Bank in Den Helder, benoemd tot plaatsvervangend agent ⁴⁴. Nog datzelfde voorjaar moest ook worden omgezien naar een andere tweede-plaatsvervanger, omdat de inmiddels 70-jarige Verhey van Wijk te kennen had gegeven zijn functie te willen neerleggen. Opvolger werd H.W. Tieleman jr.,

⁴¹ De firma Lezwijn & Eigeman werd in 1918 overgenomen door de Amsterdamsche Bank.

⁴² *Leidsch Jaarboekje*, 1939, 63-65.

⁴³ ADNB 1.56/97/586/1 Bijbank en agentschappen/Leiden.

⁴⁴ Op 1 november 1917 werd de firma P. Groen & Zoon (opgericht in 1860) overgenomen door de Nationale Bankvereniging en werd G.W. Groen directeur van het nieuwe filiaal van deze bank te Den Helder. Tevens zou hij tot 1 november 1922 optreden als correspondent van de Nederlandsche Bank in Den Helder. Nadien vertrok hij naar Oegstgeest. ADNB 1.56/97/593/1 Bijbank en agentschappen/Leiden/personalia.

lid van de firma Tieleman & Dros te Leiden⁴⁵. Agent Jaeger had de voorkeur gegeven aan een notaris. Volgens hem waren de ervaren juristen te oud, terwijl de jongere bijna allemaal katholiek waren, waartegen hij naar eigen zeggen ‘... gezien de onheilspellende verroomsching van Nederland’ principeel bezwaar had omdat ‘die daarenboven bijna alle geïmporteerden zijn, wier adviezen uiteraard zouden berusten op indirecte kennis van derden’⁴⁶. Overigens had deze anti-paapse houding van de Leidse agent hem en de Bank enkele jaren eerder in opspraak gebracht, toen hij in een personeelsadvertentie als een van de eisen had gesteld dat gegadigden protestant moesten zijn. Daarover echter later meer.

Wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd werd Jaeger per 1 november 1945 opgevolgd door jonkheer J. van den Brandeler, tot dan lid van de Amsterdamse commissionairs-firma Cramerus & Theyse. Als plaatsvervangend agent - naast de inmiddels bejaarde G.W. Groen - en adviseur benoemde de Bank per 1 augustus 1949 mr. A.G. de Blécourt, adjunct-secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Leiden. Zij waren de laatste drie functionarissen van het agentschap toen het per 1 juli 1955 als zodanig werd opgeheven. Duidelijk is in elk geval dat de agent lang bleef zitten op zijn stoel en zich graag omringde met plaatsvervangers en adviseurs uit eigen kring. Van tijd tot tijd stak de Bankdirectie daar echter een stokje voor en benoemde zij iemand buiten dit *old boys network* van de Leidse agent. De keuze werd overigens ook beperkt, zeker aanvankelijk, door de vermogens-eisen die de hoofdelijke aansprakelijkheid van de agent meebracht waardoor alleen enigszins gefortuneerden in aanmerking kwamen.

Huisvesting

Sinds de opening in 1889 was het sub-agentschap - en later het agentschap - gevestigd in het woonhuis van agent Graf aan de Breestraat 140. In het vroege voorjaar van 1899 meende de agent dat zowel het wooncomfort als de kwaliteit van de kantoorruimte te wensen overlieten en begon hij naar een andere behuizing om te zien. In maart 1900 meende de agent iets passends te hebben gevonden en hij informeerde bij de directie of zij bereid was tot de aankoop van het woonhuis van wijlen professor Doijer aan de Breestraat 40. Twee directieleden gingen dit pand bekijken, maar kwamen tot de slotsom dat het te groot en te kostbaar was. Het verzoek van de agent werd

⁴⁵ Firma Tieleman & Dros was een fabriek van verduurzaamde levensmiddelen.

⁴⁶ ADNB 1.56/97/593/1 Bijbank en agentschappen/Leiden/personalia. Brief van D. Jaeger aan directie DNB, 19 mei 1923.

dan ook door de directie afgewezen ⁴⁷. Daarop kocht de agent het pand zelf. Na enkele kleine aanpassingen en de bouw van een kluis, verhuisde het Agentschap naar nummer veertig ⁴⁸.

Waarschijnlijk zag de Bankdirectie deze huisvesting toch als een tijdelijke oplossing, want toen in 1914 als gevolg van de toegenomen werkzaamheden op het agentschap een vierde personeelslid werd aangesteld was, afgaande op een berichtje in het *Leidsch Dagblad* ⁴⁹, de kantoorruimte kennelijk te krap geworden. De schrijver verhaalt daarin over zijn ongunstige ervaringen bij het agentschap, waar het naar zijn oordeel met de *privacy* van de klanten slecht was gesteld. Hij vervolgde zijn klacht met:

‘Zoo zag ik onlangs een kennis van mij er een flinke beleening op papieren sluiten. Om te watertanden voor den Belasting-Controleur. En een anderen keer hoorde ik aan een dame precies uitleggen hoeveel zij wel bezat voor de vermogensbelasting. Ook kan men precies zien wat de ambtenaren uitvoeren. Alles is interessant voor iemand, die verstand van zaken heeft. Doch moest dit alles op een Rijkskantoor niet mogen bestaan. Geheimen moeten geheimen blijven, ook vooral in zaken... ’ ⁵⁰.

Of er een direct verband heeft bestaan tussen het bovenstaande incident en de aankoop van de percelen Galgenwater /Rapenburg is niet meer met zekerheid te achterhalen ⁵¹. Wel staat vast, dat de Bank in april 1915 voor 28.000 gulden de percelen Galgenwater 1,2 en 3 kocht alsmede Korte Rapenburg 3 ⁵². Na de sloop van deze panden verrees op hun plaats het nieuwe agentschaps-gebouw, ontworpen door de Haagse architect professor J.A.G. van der Steur en de jonge Leidse architect J.J.P. Oud ⁵³. Op 25 november 1916 legde, in aanwezigheid van de burgemeester van Leiden, de zoon van Bankpresident G. Vissering de eerste steen ⁵⁴. Op 4 juni 1918 werd het nieuwe agentschapsgebouw door de Bank in gebruik genomen.

In de jaren twintig bleek overduidelijk dat dit nieuwe bankgebouw te groot was voor de activiteiten van het agentschap. Dit was waarschijnlijk de reden dat de Bank in 1929, na de grote brand die het stadhuis verwoestte, de bovenverdieping verhuurde aan de dakloos geworden

⁴⁷ ADNB 1.411.1/99/102/1 Leiden aankoop pand. Brief aan agent Graf, 18 april 1900.

⁴⁸ ADNB 1.56/97/583/1 Bijbank en agentschappen/Leiden. Zie ook ADNB 1.411.1/99/102/1 Leiden/ aankoop pand.

⁴⁹ P. Kouwenhoven, Nederlandsche Bank, Agentschap Leiden, Leiden 1985, 8.

⁵⁰ Afdrukt in: Kouwenhoven, Nederlandsche Bank, Agentschap Leiden, Bijlage I, 13.

⁵¹ Vgl. Kouwenhoven, Nederlandsche Bank, Agentschap Leiden, 8.

⁵² ADNB 1.411.1/99/246/1 Leiden/eigendomspapieren en 1.411.1/99/105/1 Leiden aankoop percelen Korte Rapenburg en Galgenwater.

⁵³ ADNB 1.1412.21/99/60/1 Leiden/opdrachtverlening.

⁵⁴ Ibid. Zie ADNB Agenda (secretaris), 24 november 1916. Alhoewel de Bankdirectie er naar streefde zoveel mogelijk aansluiting te zoeken bij het plaatselijke bedrijfsleven werd de bouw uitgevoerd door een aannemer uit Weesp.

Gemeente-ontvanger. Op kosten van de Gemeente Leiden werd de bovenverdieping ingericht als kantoorruimte voor de acht beambten van de ontvanger. Deze dienst bleef daar gehuisvest tot de opening van het nieuwe stadhuis in 1940. Vervolgens bood het gebouw tot 1946 onderdak aan de Autobevrachtingsdienst van het Ministerie van Waterstaat en daarna aan de Belastingdienst⁵⁵. In 1955 besloot de Bankdirectie het kantoorpand voor 300.000 gulden over te doen aan de Nederlandsche Handel-Maatschappij, die er haar nieuwe vestiging in onderbracht⁵⁶. Kortom, een slechte investering is deze nieuwbouw van 1916 voor de Bank niet bepaald geweest.

Werkzaamheden

In het eerste jaar als zelfstandig agentschap vielen de resultaten niet tegen. De omvang van de verwisselingen van bankpapier en specie stegen ten opzichte van het voorgaande jaar met maar liefst 143.690 gulden tot bijna 10 miljoen gulden. Ook de omzetten aan overschrijvingen, het rekening-courantverkeer en het aantal disconteringen lieten in het eerste jaar van zelfstandigheid een stijging zien. Zo telde Leiden aan het einde van het boekjaar 1897-1898 maar liefst zestig rekening-couranthouders. Alleen bij het agentschap 's-Gravenhage was dat aantal, met 142, groter, terwijl het totaal aantal rekening-couranthouders bij de Bank toen 690 bedroeg⁵⁷. Verder was het aandeel van de disconteringen in het gemiddeld opererend kapitaal van Leiden in dat boekjaar gestegen van bijna 34 tot ruim 43 procent. Daarentegen liepen de beleningen terug. De Bankdirectie was niet ontevreden over haar besluit de Leidse vestiging om te zetten in een agentschap⁵⁸.

De omvang van de disconteringen bleef daarentegen stagneren en vertoonde rond 1910 zelfs een lichte daling, zoals figuur 1 laat zien. Het agentschap telde eind negentiende eeuw een achttal grotere discountanten, waaronder de firma Lezwijn & Eigeman, Van Wensen & Co en de Rijnlandsche Bankvereniging. De laatstgenoemde was binnen enkele jaren uitgegroeid tot een van de belangrijkste klanten van het agentschap. Zij trad onder meer op als bankier van de

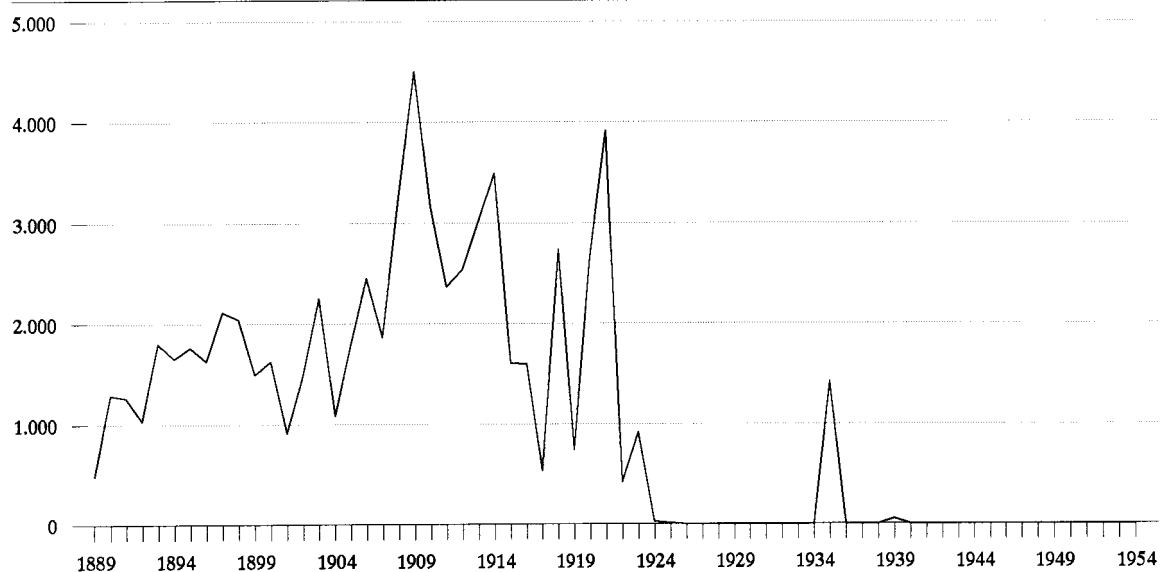
⁵⁵ Zie Kouwenhoven, Nederlandsche Bank, Agentschap Leiden, 9.

⁵⁶ ADNB 1.411.1/99/104/1 Leiden, correspondentie DNB en NHM, november 1954. Naderhand is in het Bankgebouw ook nog een advocatenkantoor gevestigd geweest. In 1975 werd het inmiddels verbouwde pand aangekocht door de Stichting Medisch Centrum voor Geboorteregeling, die er een zogenaamde Stimezo-kliniek onderbracht. Kouwenhoven, Nederlandsche Bank, Agentschap Leiden, 9.

⁵⁷ Over 1897/1898 bedroeg het totaal aantal rekening-couranthouders 690. Dat was als volgt verdeeld: agentschappen 431; Bijbank 46; Hoofdbank 213. Overigens waren er 49 rekeninghouders met een rekening bij twee kantoren, wat het totaal aantal rekeningen op 739 bracht. ADNB 1.832.219/99/437/1 verslag van directie aan commissarissen 1897-1898, 77.

⁵⁸ Ibid., 99-100.

Figuur 1 Disconteringen kantoor Leiden 1889 - 1954
(in duizenden guldens)

gemeente Leiden ⁵⁹. In augustus 1897 baarde echter de hoge stand van haar disconto-rekening de Bankdirectie zorgen. Zij verzocht haar agent te Leiden om inlichtingen omtrent de financiële draagkracht van deze discontant en van drie van haar grootste klanten. Daaronder bevond zich een bij de Hoofdbank onbekende firma uit Noordwijk. Twee dagen later berichtte de agent over de Noordwijkse onderneming, dat dit 'een soliede firma' was die recent fors had uitgebreid en de opgenomen gelden had gebruikt voor de financiering van grondaankopen ⁶⁰. Ook met de twee andere grote cliënten van de Rijnlandsche Bankvereniging was niets mis.

Ondanks de tegenvallende omvang van de disconteringen - in het boekjaar 1899-1900 bedroeg de teruggang maar liefst 549.000 gulden op een totaal van bijna 1,5 miljoen gulden - was het agentschap winstgevend, zoals blijkt uit figuur 2. Over hetzelfde boekjaar bedroeg de winst 41.539 gulden, wat bijna 4000 gulden meer was dan in het voorafgaande boekjaar ⁶¹. Het totaal der disconteringen liep in het boekjaar 1901-1902 terug door de verminderde kasbehoefte van de gemeente Leiden. Ook de beleningen op effecten lieten dat jaar een lichte daling zien, terwijl het aantal afgegeven assignaties steeg met 42 stuks tot 1432 ⁶². De omzetten in rekening-courant

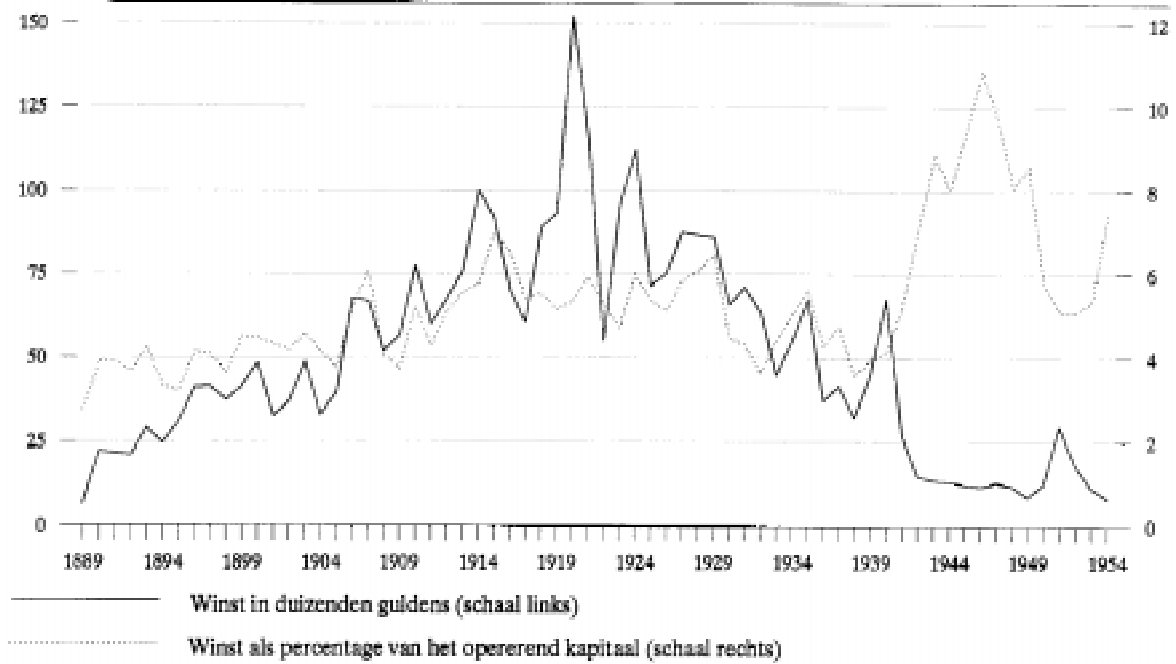
⁵⁹ De Jong, *Geschiedenis*, II, 281.

⁶⁰ ANDB 9.2/99/314/1 Rijnlandsche Bankvereniging; en ibid 1.121.11599/39/1 aantekeningen directievergadering, 21 augustus 1897.

⁶¹ ADNB 1.832.219/99/438/1 verslag van directie aan commissarissen 1899-1900, 96.

⁶² ADNB 1.832.219/99/440/1 verslag van directie aan commissarissen 1901-1902, 114-115.

Figuur 2 Winst kantoor Leiden 1889 - 1954

Toelichting: 1945 geraamd door interpolatie

waren zelfs opmerkelijk hoog, terwijl het aantal rekening-couranthouders in het eerste decennium van de twintigste eeuw steeg van ongeveer tien tot boven de honderd. Dit was een bont gezelschap, bestaande uit kassiers- en commissionairsfirma's, bankinstellingen, fabrikanten, handelaren, kooplieden, uitgevers, een apotheker, een notaris, hoogleraren en studenten ⁶³. De firma Lezwijn & Eigeman, de Leidsche Bankvereniging en de Rijnlandsche Bankvereniging (tot 1903) waren de enige rekening-couranthouders die waren vrijgesteld van het betalen van provisie over stortingen. In de loop der jaren bleef het aantal rekening-couranthouders nog geleidelijk toenemen.

De omzet aan verwisselingen was in Leiden rond de eeuwwisseling over het algemeen hoog en stijgend. Over het boekjaar 1902-1903 bedroeg de verwisselingsomzet ruim 15,4 miljoen gulden wat een hoog bedrag was, gezien het feit dat het Leidse agentschap toen geen correspondentenschappen in zijn ressort telde die ook een verwisselingskas beheerden ⁶⁴. Toch vonden deze activiteiten niet hun neerslag in het winstcijfer van het agentschap dat in het boekjaar 1901-1902

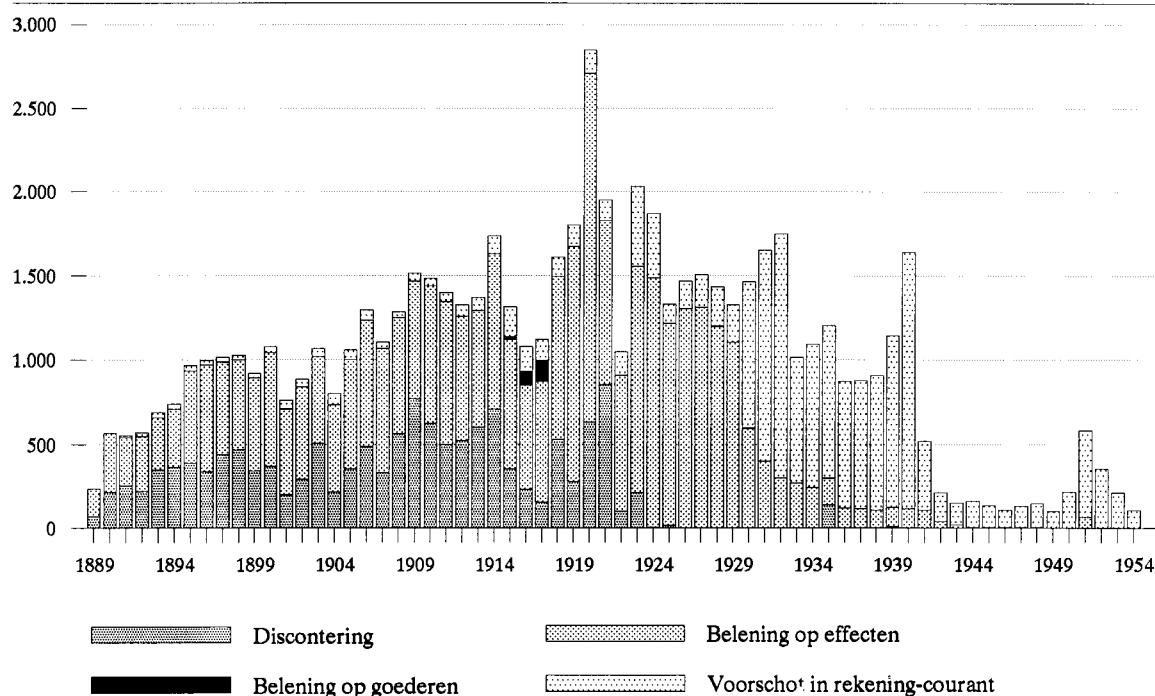
⁶³ De kassiers- en commissionairs waren Duijnstée & v.d. Velden, Lezwijn & Eigeman, Th.C. den Ouden, J. la Rivière en H.M. Sasse. ADNB 2.12/97/105/1 naamlijst rekening-couranthouders. Omstreeks 1919 werd Sasse overgenomen door de Bank-Associatie en werd zij het filiaal Leiden van deze bank.

⁶⁴ ADNB 1.832.219/99/441/1 verslag van directie aan commissarissen 1902-1903.

onverwacht terugliep. In het daaropvolgende jaar toonde het winstcijfer echter weer tekenen van herstel om twee jaar later weer op het oude peil terug te keren.

Wat dit totaalcijfer niet laat zien, is het feit dat het agentschap Leiden in het boekjaar 1903-1904 voor het eerst in zijn bestaan op zijn disconteringsactiviteit verlies leed. Dit was grotendeels het gevolg van het faillissement op 7 augustus 1903 van een van haar grootste discontanten, te weten de eerdergenoemde Rijnlandsche Bankvereniging F.F.W. Heintz & Co, die ook een bijkantoor in Alpen aan den Rijn bezat. Het faillissement was het gevolg van grootschalige speculaties door haar directeur tezamen met de procuratiehouder. Door het wegvallen van deze grote discontant halveerde de omvang van de disconteringen en daarmee van het gemiddeld opererend kapitaal van het agentschap (zie figuur 3). Bij haar faillissement stond de Rijnlandsche Bankvereniging bij de Nederlandsche Bank voor 21.097 gulden debet, wat nagenoeg overeenkwam met de haar toegestane kredietlimiet van 22.000 gulden. De totale schade voor de Bank zou circa 4000 gulden belopen ⁶⁵.

Figuur 3 Samenstelling opererend kapitaal van kantoor Leiden 1889 - 1954
(in duizenden gulden)

Toelichting: 1945 geraamd door interpolatie

⁶⁵ ADNB 1.832.219/99/442/1 verslag van directie aan commissarissen 1903-1904.

De teloorgang van deze bank liet blijkens het jaarverslag van de Leidse Kamer van Koophandel en Fabrieken over 1903 zijn sporen na in de lokale economie. Dit schreef:

‘... Want zonder twijfel hebben de belemmeringen in het verkeer in den aanvang van 1903 op handel en nijverheid een nadeeligen invloed uitgeoefend, zonder twijfel hebben de financiële débâcles van verschillende banken en zelfs van particulieren het crediet geschokt, het vertrouwen verzwakt en is indirect een gevoelige slag toegebracht; al mogen die débâcles zich in Leiden slechts tot één geval beperkt hebben, de plaatselijke toestand ondervindt, ..., zij het dan ook tijdelijke, in eene gemeente als Leiden den zeer nadeeligen terugslag daarvan’⁶⁶.

Enkele jaren later verdween met de liquidatie van de Wissel- en Effectenbank nog een tweede bank uit Leiden.

De lokale commissionairs en kassiers behoorden vanaf de begindagen van het agentschap Leiden tot de belangrijke discountanten. Daarnaast was nog een tiental bedrijven en particulieren toegelaten tot het disconto. Voor toelating moest de aanvrager een verzoek richten tot de directie van de Bank in Amsterdam. Dit verzoek diende vergezeld te gaan van een daartoe door het agentschap uitgereikt en ingevuld vragenformulier. Soms werd een aanvraag afgewezen. Toch was toelating geen garantie voor de financiële soliditeit van de aanvrager. Zo raakte in 1910 een kleine discountant, een graanhandelaar uit Katwijk, in financiële problemen. De desbetreffende koopman werd in het najaar van 1910 gearresteerd wegens verdenking van valsheid in geschrifte. In januari 1911 werd hij door de rechtbank vrijgesproken, maar daarmee was de zaak niet afgedaan. Ondertussen was hij namelijk failliet verklaard. De afwikkeling van deze zaak werd voor de Bank een kwestie die nog jaren zou voortslepen. Het zou haar echter nauwelijks schade berokkenen.

Ook aanvragen voor belening moesten door de agent ter goedkeuring worden voorgelegd aan de Hoofdbank. Beleenbaar waren in principe goederen, effecten, alsmede munten en muntmateriaal. De laatstgenoemde categorie kwam in Leiden niet voor, terwijl ook van goederenbelening over de hele periode 1889-1955 slechts incidenteel sprake is geweest. De goederen waren koffie en suiker, terwijl tijdens de Eerste Wereldoorlog ook beleningen op blik en wol voorkwamen. De beleende goederen werden tijdelijk opgeslagen in pakhuisen. De meest gangbare belening in Leiden was die op effecten. De beleners waren kassiers- en bankiersfirma's, fabrikanten, particulieren, maar ook bijvoorbeeld het plaatselijk Comité van Het Nederlandsche Roode Kruis. Niet alle stukken waren beleenbaar. In 1914 waren bijvoorbeeld beleenbaar Nederlandse

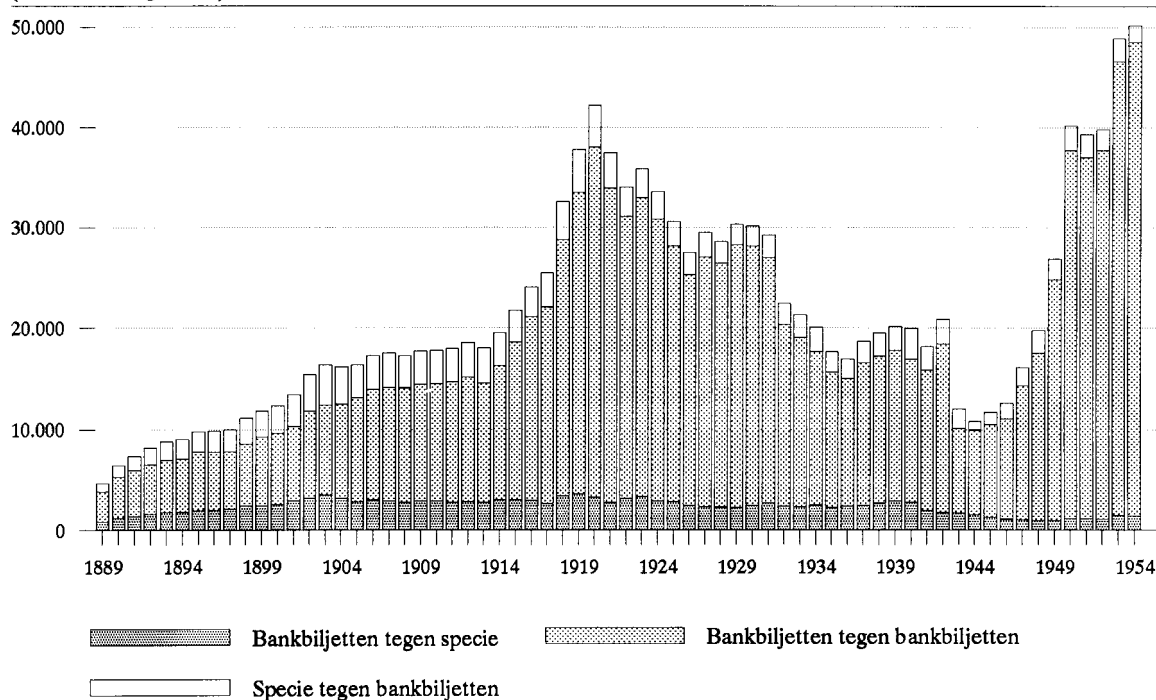
⁶⁶ Kamer van Koophandel en Fabrieken te Leiden, *Jaarverslag over 1907*.

staatsleningen, aandelen Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij, de Insulaire Hypotheekbank, de Koninklijke Maatschappij de Schelde en de Noord-Nederlandsche Beetwortelsuikerfabriek, maar bijvoorbeeld aandelen N.V. Nederlandsche Verduurzaamde Levensmiddelen v/h H.W. Hoogenstraeten & Co te Leiden en aandelen Amsterdamsche Liquidatiekas vielen buiten de groep beleenbare effecten. In het najaar van 1914 werden verscheidene buitenlandse staatsleningen eveneens geweigerd. Opmerkelijk tijdens deze oorlogsjaren waren de uitzonderlijk hoge beleningen op Nederlandse en Nederlands-Indische staatsleningen.

Het netwerk van Bankkantoren werd ook ingeschakeld voor de verzorging van de chartale circulatie. In tegenstelling tot de bankbiljetten die Bankgeld waren, bracht de Bank op last van het Rijk ook munten en muntbiljetten in omloop. De mogelijkheid tot verwisseling bood hiervoor immers een uitstekend kanaal, zoals bijvoorbeeld bleek in 1912 toen een nieuwe gouden 5-gulden munt werd ingevoerd.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zorgde voor toename van bancaire werkzaamheden op de agentschappen in het algemeen en dus ook te Leiden. Met name in de eerste oorlogsdagen wilde het publiek bankbiljetten inwisselen tegen specie, al keerde de rust spoedig terug (zie figuur 4). Afgemeten aan de winstcijfers van het agentschap waren dit geen ongunstige jaren. Het boek-

Figuur 4 Samenstelling van de verwisselingen van kantoor Leiden 1889 - 1954
(in duizenden guldens)

Toelichting: 1945 geraamd door interpolatie

jaar 1914-1915 werd zelfs afgesloten met een winst van ruim 100.000 gulden, een toename van bijna een derde ten opzichte van het voorgaande boekjaar ⁶⁷.

Ook in Leiden werd in deze jaren de eerste concentratiebeweging in het bankwezen zichtbaar ⁶⁸. Drie Leidse banken werden overgenomen. De eerste overneming vond plaats in zomer van 1916 en betrof de uit 1900 stammende Nationale Bank die opging in de nieuwe Nationale Bankvereniging. Deze bank was op 13 mei 1916 in Utrecht opgericht door een vijftal banken, waaronder de Nationale Bank, ter versterking van het provinciale geldwezen ⁶⁹. Vervolgens ging in 1917 de Leidsche Bankvereniging over in handen van Scheurleer & Zoonen te Delft, terwijl later dat jaar Van Wensen & Co opging in de Haarlemsche Bankvereniging. Vervolgens werd begin 1918 de kassiersfirma Lezwijn & Eigeman overgenomen door de Amsterdamsche Bank. Daarmee hielden de vanouds zelfstandige banken in Leiden op te bestaan en leefden zij voort als filialen van grotere regionale banken. Ook verdween de Credietbank voor Nederland. Ooit behoorde deze van oorsprong Leidse bank, opgericht in 1905, tot de grotere discountanten van het agentschap, maar mede als gevolg van haar kredietverlening aan het buitenland en het voortduren van de oorlogstoestand raakte zij in 1917 in financiële problemen ⁷⁰. Voor het agentschap betekenden deze overnames een vermindering van zowel het aantal discountanten als omzet. Overigens had het verdwijnen van de kassiersfirma Lezwijn & Eigeman als discountant van de Bank geen zichtbare gevolgen, omdat in datzelfde jaar het bankkantoor van de Nationale Bankvereniging werd toegelaten tot het disconto. Deze nieuwe discountant ontwikkelde zich weldra tot een van de grootste van het agentschap te Leiden ⁷¹. Desondanks was de economische situatie in 1918 in en om Leiden over het algemeen niet rooskleurig. De textielindustrie leed onder de stagnatie in de aanvoer van grondstoffen, de tuinders klaagden steen en been over de lage prijzen van hun teelt, terwijl de fabrieken van verduurzaamde levensmiddelen kampten met een gebrek aan blik. Daarenboven werd in de loop van 1918 een algemeen uitvoerverbod uitgevaardigd. Dit bracht onder meer een klap toe aan de voor de Leidse regio niet onbelangrijke bollenteelt, die al eerder exportverliezen naar Amerika had geleden als gevolg van een teruglopende dollarkoers.

⁶⁷ ADNB 1.226/99/406/1 Agentschap Leiden, Jaarverslagen, in het bijzonder over het boekjaar 1914-1915.

⁶⁸ Kymmell, *Geschiedenis van de algemene banken in Nederland 1860-1914*, IIA, 100-105.

⁶⁹ Tot de oprichters behoorden: A. Bloembergen & Zonen's Bank (Leeuwarden), Bank van Huydecoper & Van Dielen (Utrecht), firma Geertsema Feith & Co (Groningen), Nationale Bank (Leiden) en de Rotterdamsche Bankvereniging (Rotterdam).

⁷⁰ ADNB 1.226/99/406/1 Agentschap Leiden, verslag over 3^e kwartaal boekjaar 1917-1918. Nadien zijn geen gegevens meer gevonden.

⁷¹ Ook in Alphen was de Nationale Bankvereniging weldra een belangrijke discountant van de Bank. Dit was mogelijk geworden door een beleidsaanpassing van de Nederlandsche Bank. Zie Joh. de Vries, *De Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, V: De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948*, Amsterdam 1994, 123-124.

De voortschrijdende bankenconcentratie werd door sommige tijdgenoten met bezorgdheid gadeslagen. Op 5 februari 1919 was dit voor het Tweede-Kamerlid J.B. van Dijk aanleiding aan de Minister van Financiën vragen te stellen. Hij wees op het gevaar dat de kredietverlening in handen zou komen van enkele bankdirecteuren zonder wier goedkeuring in de toekomst geen enkele nieuwe onderneming meer zou kunnen worden opgericht wanneer zij was aangewezen op bankkrediet. Voorts maakte het Kamerlid van de gelegenheid gebruik de Minister van Financiën een vraag te stellen over een personeelsadvertentie van de Nederlandsche Bank in het *Leidsch Dagblad*, waarin de Leidse agent twee bedienden vroeg, die 'P.G.' waren. Het katholieke Kamerlid protesteerde tegen deze impliciete bevoorrechtiging van de protestanten⁷². De gewraakte advertentie had reeds op 8 november 1918 geleid tot een bijtend artikel in *De Tijd*, dat de vraag stelde:

'Kan een Katholiek of een Jood niet even goed het Bank-werk doen? En zoo niet, welke P.G. moet dan te Leiden de wisselkoers disconteerden en de prolongaties sluiten?

Het wemelt van de P.G.'s in ons land! De Nederlandsche Bank is een instelling die groote winsten maakt en haar directeuren en ambtenaren ruim bezoldigt. Maar het moest onmogelijk zijn, dat daarvan bij voorkeur de leden van een der talloze Protestantsche kerken en kerkjes mochten profiteren. Wij hebben nooit gehoord, dat de Bank alleen maar met Protestanten zaken doet.

Intusschen is de Bank niet de eenige groote openbare instelling, waar de Katholieken van het bedrijf zijn uitgesloten. Zij volgt slechts een traditie. De Katholieken mogen zich daaraan ergeren, het baat hun niet veel. Maar protesteeren zullen wij blijven, zoolang wij een stuk papier tot onze beschikking hebben'⁷³.

Op 11 februari 1919 keerde de minister zich in zijn antwoord nadrukkelijk tegen een dergelijke uitsluiting van katholieken⁷⁴.

Ondertussen was op het agentschap in Leiden het personeelsbestand, mede door de opening van een correspondentschap te Alphen (aan den Rijn) uitgebreid tot zes personen. Deze ontwikkeling bleek echter van korte duur, al waren in het voorjaar van 1919 de economische vooruitzichten voor de handel en nijverheid in de regio Leiden en daarmee voor het agentschap niet ongunstig.

⁷² Tweede Kamer, *Handelingen 1918-1919*, II, 1240-1241 en 1317.

⁷³ 'Van de p.g.', *De Tijd*, 8 november 1918.

⁷⁴ ADNB 1.226/97/654/1 Agentschap Leiden. *De Tijd*, 12 februari 1919.

Uitbreiding van werkzaamheden: Alphen

Zoals gezegd, was het agentschapsgebouw in Leiden aan de grote kant voor deze bescheiden Bankvertegenwoordiging. Het feit dat in 1918 in Alphen het eerste en enige correspondentenschap dat ooit onder het agentschap Leiden heeft geressorteed, werd geopend doet aan deze constatering niets af. Al in 1900 waren er vanuit Alphen zonder succes pogingen ondernomen in dit provincieplaatsje aan de Oude Rijn een correspondentenschap te vestigen. In 1917 bereikte de Bank opnieuw dergelijke verzoeken, onder andere van de zijde van de plaatselijke Effecten- & Incassobank. De agent te Leiden steunde dit verzoek. Hij meende dat, gezien de toegenomen economische bedrijvigheid in zijn regio, de Bankdirectie ook de vestiging van correspondentenschappen in Lisse en Katwijk in overweging moest nemen. Factoren die meespeelden bij de besluitvorming om in een bepaalde plaats een correspondentenschap te openen waren onder meer, de omvang van de bevolking, de hoogte van de gemeenteschuld, de aanwezigheid van een belastingkantoor, een kantoor van registratie en domeinen of een Kamer van Koophandel. Voorts werd gekeken naar de aard van lokale bedrijvigheid, het houden van weekmarkten, de circulatie van vreemd geld en de aanwezigheid van andere bankinstellingen. Ook de geografische ligging en bereikbaarheid speelden een rol. Na een positief advies van de Controleur-generaal werd de wens van de agent ingewilligd en ging de Bank over tot de vestiging van een correspondentenschap in Alphen. Verdere uitbreiding in het ressort Leiden wees de Bankdirectie echter af. De voornaamste reden om in Alphen wel een correspondentenschap te vestigen lag in de gemeentelijke herindeling van 1917 door samenvoeging van de dorpen Alphen-Oudshoorn en Aarlanderveen tot de nieuwe gemeente Alpen aan den Rijn. De belangrijkste takken van nijverheid aldaar waren de baksteen- en bouwmaterialenindustrie, scheepsbouw, leerlooierijen kaasmakerijen, verffabrieken, olieslagerijen, sigarenmakerijen, jam- en vruchtensappenfabrieken ⁷⁵. Toen bekend werd dat de Bank een vertegenwoordiging in Alpen zou openen, solliciteerden de directeuren van de drie plaatselijke banken – de Effecten- & Incassobank, de Alphensche Bank en van de Nationale Bankvereniging – naar de functie van correspondent. De Bank benoemde per 1 mei 1918 de directeur van het bijkantoor van de Nationale Bankvereniging G.A.J. Roskott tot correspondent en zette daarmee haar bezwaren tegen vermenging van functies opzij. Roskott genoot grote steun van het plaatselijke bedrijfsleven en vond spoedig een plaatsvervanger ⁷⁶. De correspondent kreeg van de Bank de beschikking over een verwisselingskas van 25.000 gulden. Na enkele maanden bleek dit te weinig en werd het bedrag verdubbeld. In 1920 werd onder zijn opvolger, de

⁷⁵ ADNB 1.226/97/1151/1 Correspondentschap Alphen a/d Rijn/ Rapport Controleur-generaal 24 november 1917.

⁷⁶ ADNB 1.56/97/782/1 Correspondentschap Alphen a/d Rijn/ personalia. Dat waren achtereenvolgens W.H.G. Beck (1918-1920), jhr. G.J. Stoop (1920-1935), J.W.O. Clant (1920-1928), H.H. van der Kloot Meyburg (1921-1935) en W. Piek (1929-1935). ADNB 1.56/97/784/1 Correspondentschap Alphen a/d Rijn/personalia.

uitgever W.C. van de Ree, dit bedrag echter teruggebracht tot 32.000 gulden⁷⁷. Deze verlaging hield verband met de geringere financiële draagkracht van de nieuwe correspondent en daarmee diens geringere zekerheids-stelling. Van de Ree was correspondent tot zijn overlijden in 1935. Het correspondentschap werd toen, mede op grond van zijn geringe omzet, gesloten⁷⁸.

Leiden in de mineur

De opening van het correspondentschap in Alphen leidde tot nieuwe bedrijvigheid voor het agentschap in Leiden. Toch woog deze uitbreiding niet op tegen de teruggang van de werkzaamheden bij het agentschap ten gevolge van de afnemende disconto- en beleningen-portefeuille⁷⁹. Om de activiteiten en daarmee ook zijn inkomsten op peil te houden, trachtte de agent in 1923 het aantal correspondentschappen in zijn ressort uit te breiden, al waren de mogelijkheden beperkt. De plaatsen Aalsmeer en Katwijk waren te klein voor een correspondentschap, terwijl het correspondentschap in het nabijgelegen Boskoop ressorteerde onder de Bijbank. Jaegers voorstel om Boskoop onder het agentschap Leiden te laten vallen, werd evenwel door de Bankdirectie afgewezen⁸⁰. Een poging om de disconterings-activiteiten nieuw leven in te blazen liep, zoals blijkt uit figuur 1, op niets uit. Aan het begin van de jaren twintig was er nog sprake van een kortstondige opleving van het ter disconto aangeboden handelspapier, met name door de activiteiten van de Nationale Bankvereniging en de Lissesche Bankvereniging. Vanaf 1924 bleven echter nieuwe disconteringen uit. Deze schommelingen waren ongetwijfeld uitingen van de kortstondige opgaande conjunctuur na afloop van de Eerste Wereldoorlog met een teruggang in de beginjaren twintig⁸¹. In 1923 werd in Nederland het dieptepunt bereikt. Ook in Leiden en omstreken was het toen met de economische bedrijvigheid treurig gesteld. Volgens de agent kampten vele sectoren met 'zware valuta concurrentie van België', terwijl de plaatselijke conservenindustrie klaagde over Duitse dumppraktijken. Bovendien was het een 'slechte, natte zomer' geweest, waardoor de groenteprijzen fors waren gestegen en de vraag naar conserven terugliep. Ondanks deze teruglopende bedrijvigheid in de agrarische en visserijsector alsook in de industrie, deden de kaas-, bloembollen- en snijbloemenhandel goede zaken. In 1924 was het dieptepunt van de economische malaise voorbij, alhoewel de

⁷⁷ Roskott werd per 1 maart 1920 directeur van de Incassobank te Utrecht.

⁷⁸ ADNB 1.226/97/1152/1 Correspondentschap Alphen a/d Rijn.

⁷⁹ ADNB 1.226/97/655/1 Agentschap Leiden. Verslag van het bezoek aan het Agentschap Leiden op 14 april 1921 door Bankdirecteur mr. P.J.C. Tetrode.

⁸⁰ Van januari 1901 tot juni 1966 had de Bank een correspondentschap eerste klasse in Boskoop.

⁸¹ G.M. Verrijn Stuart, *De conjunctuur in het economisch leven*, II, 2^e druk Haarlem 1952, 69-70.

textielindustrie toen nog steeds stevige buitenlandse concurrentie ondervond⁸². Langzamerhand herstelde de voor Leiden en omliggende dorpen belangrijke agrarische sector zich echter van de conjuncturele teruggang. Belangrijk daarbij was dat de regio zich had ontwikkeld tot een centrum van de tuinbouw, veeteelt en zuivel. Zo was Leiden in 1925, wat betreft de vee-aanvoer, de derde marktplaats van Nederland, terwijl Katwijk en Rijnsburg als veilingplaatsen voor tuinbouwproducten en snijbloemen in opkomst waren. Nieuw was ook de opkomende kassenteelt die door de export van tuinbouwproducten een hoge vlucht zou nemen. In de visserijsector was daarentegen van een economische opleving weinig te bespeuren, waardoor verschillende rederijen het loodje legden. 'Konden wij ook de haring maar weer naar onze kusten jagen, maar deze zal zich wel weer laten leiden door de zich steeds wyzigende warmtestroom. Wy moeten maar hopen dat die zich weer goedgunstig tot ons wendt', verzuchtte agent Jaeger in zijn verslag over het boekjaar 1927/ 1928. Ook voor de Leidse industrie was 1930 een slecht jaar, terwijl in de agrarische sector de resultaten gedurende de volgende jaren sterk wisselden. In de bouwnijverheid in en om Leiden was echter lange tijd weinig te merken van de economische malaise, al ondervonden de bouwmaterialenindustrie en houthandel sterke hinder van buitenlandse concurrentie. Inmiddels waren evenwel verschillende beleners ertoe overgegaan hun beleningen af te lossen of te beëindigen vanwege de hoge rente, dan wel vanwege de waardevermindering of verkoop van hun onderpand. Dit beeld was overigens niet specifiek voor Leiden, maar meer algemeen sinds de gevolgen van de depressie van 1929 in de Verenigde Staten zich over de wereld verspreidden en ook in Nederland voelbaar werden⁸³.

De disconto-omzet in Leiden was echter voordien reeds tot nihil teruggevallen. In 1935/1936 werd voor het eerst sinds jaren weer via het agentschap gediscoteerd. Het totale bedrag van ruim 1,4 miljoen gulden was geheel van de Twentsche Bank afkomstig. Beleningen op effecten waren inmiddels ook fors teruggelopen ten gunste van voorschotten in rekening-courant. Bewaarnemingen – de derde voor het agentschap belangrijke bron van inkomsten - waren volgens de agent moeilijk te verkrijgen, omdat de tarieven van de Bank niet concurrerend waren met de handelsbanken⁸⁴.

⁸² Vgl. Koningsveld en Jacobs, *Een Kamer aan de Rijn* 129-132.

⁸³ I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht: sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, Den Haag 1961, 514 e.v. of F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*, Utrecht/Brussel 1952, 68 e.v.

⁸⁴ ADNB 1.226/97/655/1 Agentschap Leiden. Verslag van het bezoek van directeur De Beaufort aan Leiden, 22 maart 1927.

Het aandeel van de agentschappen in het totale opererend kapitaal van de Nederlandsche Bank bedroeg in 1935 ongeveer 25 procent, al liep dit aandeel voor de verschillende onderdelen sterk uiteen. Zo bedroeg het aandeel van de agentschappen in het totaal van de disconteringen 13 procent, de effectenbeleningen ruim 19 procent en de voorschotten in rekening-courant ongeveer 52 procent. Leiden was overigens niet het enige agentschap waar disconteringen niet meer voorkwamen. Dat was ook het geval in Dordrecht en Zwolle, terwijl Meppel kwantitatief ook geen naam meer mocht hebben. Gemeten aan het gemiddeld opererend kapitaal was Leiden in het boekjaar 1934/1935, op Meppel na, het kleinste agentschap. Ook de eens zo uitzonderlijk hoge verwisselingsomzet van het agentschap Leiden was in vergelijking tot die van de andere kantoren drastisch geslonken, zodat Leiden voor deze activiteit eveneens geen belangrijk agentschap meer was ⁸⁵.

De economische crisis was in de jaren dertig goed merkbaar in de regio Leiden. Daarenboven kampten de agrarische sector en de daarmee verbonden bedrijven, maar ook de visserij, de textiel-, metaal- en bouwmaterialenindustrie met de gevolgen van de opkomende handelsprotectie. Tot 1939 bleef de economische situatie in het gebied van Rijn en Gouwe over het geheel genomen slecht. Incidenteel was er in een bepaalde bedrijfstak sprake van een kortstondige opleving, meestal het gevolg van weersomstandigheden, zoals in de tuinbouw of conservenindustrie. In de loop van 1939 trad een zekere opleving op in alle sectoren, maar het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog maakte hier een voortijdig einde aan.

In de vroege zomer van 1939 informeerde de Bankdirectie bij het bestuur van de Bijbank en de agenten naar daling van het aantal particuliere bewaargevers en de achtergronden daarvan. Leiden was een van de kantoren waar sinds 1936 het aantal particuliere bewaargevers terugliep. In de meeste gevallen bleek dit een gevolg van overstappen van het agentschap naar een handelsbank. Over het algemeen wees de agent als oorzaken van de daling onder meer op de concurrentie van de banken, de trage en omslachtige administratieve afhandeling door de Bank, het relatief hoge bewaarloon, alsmede op onvoldoende relatiebeheer ⁸⁶. De dreiging van de Tweede Wereldoorlog nodigde niet uit de ontbrekende marktoriëntatie onmiddellijk te repareren.

Uit de verslagen over de oorlogsjaren spreekt een zekere berusting. De agent is in deze tijd zeer terughoudend in zijn rapportage en volstaat in vele gevallen met de zinsnede dat er ook dit jaar

⁸⁵ ADNB 1.832.219/99/526/1 verslag directie aan commissarissen over 1934-1935.

⁸⁶ ADNB 2.2/97/1438/1 achteruitgang aantal particuliere bewaargevers.

weer geen bijzonderheden zijn te vermelden. In het verslag over het boekjaar 1943/1944 schetste hij de handel, nijverheid en landbouw in zijn ressort aldus:

‘Omtrent de toestand in myn district kan ik U niets melden dat U zelf niet, beter dan ik, weet. Het is over alle linies troosteloos slecht, stelselmatig is ieder spoor van welvaart vernietigd, iedere handel teniet gedaan. Disconto, Beleening, Rekening-Courant en Giro-werk reduceerde tot nihil of tot een uiterst minimum en het eenigste dat ons bestaan nog wettigt is de behandeling van de stortingen ten behoeve van het Ryk en de dagelijksche verwisselingen’⁸⁷.

Na de oorlog keerde geleidelijk de oude toestand bij het agentschap terug. Bovendien namen gedurende deze eerste naoorlogse jaren de administratieve werkzaamheden toe als gevolg van de vergaande economische en monetaire ordening in ons land. Behalve bij de geldzuivering werden de Bank en haar agentschappen ook ingeschakeld bij de uitvoering van het deviezen-beleid⁸⁸. In dat kader konden bedrijven en particulieren alleen na toestemming de beschikking krijgen over deviezen, voorzover daarvoor door de Bank een vergunning was afgegeven. Het oordeel van de samenleving over deze betrokkenheid van de Bank verschilde al staat het buiten twijfel dat deze haar naamsbekendheid onder het publiek heeft vergroot. Volgens de agent te Leiden was in zijn regio het oordeel over de deviezenbemoeyenis van de Bank echter niet steeds juichend en hadden vele relaties zich van haar afgewend. Als voorbeeld noemde hij de directeur van de Leidsche Duinwater-maatschappij, die overwoog zijn in bewaring gegeven effecten over te brengen naar de Rotterdamsche Bank. Hierbij speelde overigens ook het lagere bewaarloon van deze bank een rol.

Omstreeks 1947 leek de economische situatie in het gebied van Rijn en Gouwe te verbeteren en nam de kredietbehoefte toe. Tot de grote kredietaanvragers behoorden de bollenkwekers, de zuivelindustrie, de conservenfabrieken, de textielindustrie en de woning- en wegenbouw. De daaropvolgende jaren bleef dit patroon vrijwel onveranderd. Opvallend was een kredietaanvraag in 1950 door de Leidsche Spaarbank. Deze instelling deed normaliter geen beroep op de Bank. Zij had echter extra liquide middelen nodig door de buitengewoon grote omvang van geldopvraging door de hamsterwoede van haar spaarders in de zomer van 1950 ten gevolge van de Korea-oorlog⁸⁹. Vanaf 1951 liep het aantal kredietaanvragen bij het Leidse agentschap weer terug, vermoedelijk vooral door de overliquiditeit van het bankwezen waardoor de banken, alsmede het lokale bedrijfsleven, nauwelijks meer een beroep op de kredietfaciliteiten van het agentschap deden. Voor het kleine agentschap Leiden was toen het einde als een zelfstandig Bankkantoor reeds in zicht. De Bank besloot haar kantorennet te stroomlijnen door sluiting van de kleine

⁸⁷ ADNB 1.226/99/415/1 Agentschap Leiden, Jaarverslag over 1943-1944.

⁸⁸ Zie Fase, *Tussen behoud en vernieuwing*, in het bijzonder hfd. 9.

⁸⁹ ADNB 1.226/99/405/1 Agentschap Leiden, Jaarverslag over 1950.

agentschappen. Deze kleine Bankkantoren werden omgezet in zogenaamde correspondent-schappen in eigen beheer. Het agentschap te Almelo onderging in 1949 als eerste dit lot. In 1955 volgde Leiden ⁹⁰.

5 CORRESPONDENTSCHAP IN EIGEN BEHEER: DE LAATSTE FASE

Het door de Bank uitgevaardigde perscommuniqué over de voorgenomen omzetting van het agentschap in een correspondentenschap wekte in Leiden nogal wat beroering. Het *Leidsch Dagblad* van 10 november 1954 stelde, dat een correspondentenschap onmogelijk aan de eisen kon voldoen, 'welke het gehele bedrijfsleven in Leiden, de Bollenstreek en Rijnland in grote frequentie aan een dergelijke instelling stellen'. Verder noemde de krant de aangekondigde omzetting een degradatie, ook 'van de naam en de betekenis van Leiden als industrieel centrum'. Onder de kop 'Correspondentschap Ned. Bank zal minder service verlenen. Wijziging in Leiden is te betreuren', schetste de krant de nadelige gevolgen van de Bankmaatregel. Gedurende de daaropvolgende dagen trachtten vertegenwoordigers van het bedrijfsleven de Bankdirectie in Amsterdam tot andere gedachten te brengen. Ook in de Leidse Gemeenteraad kwam de kwestie aan de orde, naar aanleiding van schriftelijke vragen van het raadslid J.A.E. Aalders (KVP). Op 16 december 1954 toog een Leidse delegatie, bestaande uit de Burgemeester, de voorzitter van de Kamer van Koophandel en de voorzitter van de Vereeniging voor den Geld- en Effectenhandel naar de Oude Turfmarkt te Amsterdam voor een onderhoud met de Bankdirectie. Bij die gelegenheid zei Burgemeester jonkheer mr. F.H. van Kinschot niet alleen het besluit te betreuren, maar ook het feit dat hij tevoren hiervan niet op de hoogte was gebracht. Hij beschouwde de omzetting als 'een achteruitgang in standing van Leiden' en meende dat hiervoor geen reden was omdat '... Leiden te beschouwen is als het middelpunt van een bloeiende en zich steeds meer ontwikkelende streek'. De zakelijke band met 's-Gravenhage, onder welke stad het correspondentenschap zou gaan ressorteren, was gering; het Rijnland en Leiden was volgens de Burgemeester het middelpunt van de bollenstreek ⁹¹. Van de zijde van de Bank werd echter betoogd dat zij in vergelijkbare steden met een centrumfunctie en een bloeiende industrie, zoals Delft, Haarlem, Hilversum en Almelo, ook correspondentenschappen aanhield die ten volle in staat

⁹⁰ Het agentschap Meppel was qua omzet het kleinste agentschap, maar dat was het enige Bankkantoor in de provincie Drente en kon als zodanig op grond van de Bankwet 1948 niet worden opgeheven. Het kleine agentschap Leiden kon daarentegen wel worden gesloten, omdat de provincie Zuid-Holland naast de Bijbank in Rotterdam ook nog een agentschap in 's-Gravenhage en een in Dordrecht telde.

⁹¹ ADNB 1.411.1/99/104/1 Leiden/verkoop. Notulen van de bespreking met vertegenwoordigers van Leiden ter zake van de opheffing van het agentschap te Leiden, 17 december 1954. Zie ook Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland, *Verslag van de werkzaamheden der Kamer en van de toestand van handel en nijverheid in 1954*, 16-17.

waren gebleken de door het bedrijfsleven verlangde service te bieden ⁹². De voorzitter van de Vereniging voor den Geld- en Effectenhandel, E.H. Moens, bracht hier tegenin dat met name voor de banken de omzetting in een correspondentenschap een achteruitgang was, omdat de banken nu grotere kasvoorraden dienden aan te houden. Voorts wees hij op de omstandigheid dat crediteringen pas een dag later zouden worden geboekt. Wat dat laatste betreft, merkte Bankpresident Holtrop op dat dit alleen voor de rekeninghouders bij de Nederlandsche Bank - voornamelijk banken - gold. Ondanks de Leidse bezwaren bleef de Bank bij haar besluit. Per 1 juli 1955 werd het agentschap te Leiden omgezet in een correspondentenschap eerste klasse, gevestigd aan de Breestraat 19 ⁹³. Evenals in de beginjaren ressorteerde het onder het agentschap 's-Gravenhage, maar anders dan toen berustte het dagelijks beheer bij de Bank. Tot beheerder benoemde zij P. Vroom, voordien procuratiehouder bij het agentschap, die naast zich drie beambten kreeg ⁹⁴. De vier overige beambten van het voormalige agentschap Leiden werden overgeplaatst. Voor de in totaal 39 rekeninghouders, te weten zeven handelsbanken, drie coöperatieve boerenleenbanken en vier spaarbanken, tien bedrijven en vijftien particulieren werd een regeling getroffen, waardoor zij in het vervolg bij het correspondentenschap gelden konden storten en opnemen ⁹⁵. Ook de oude verwisselingsfaciliteit bleef gehandhaafd. De verwisselingen waren overigens op het agentschap Leiden geringer van omvang, dan op bijvoorbeeld het correspondentenschap Haarlem ⁹⁶.

Gedurende de volgende jaren verbeterden voor Leiden de vooruitzichten niet evenmin als voor de meeste andere correspondentenschappen waardoor de exploitatie bedrijfseconomisch eveneens onverantwoord dreigde te worden. Bovendien was de Bankdirectie tot de conclusie gekomen dat de faciliteiten van de correspondentenschappen voornamelijk door de commerciële banken werden

⁹² ADNB 1.226/97/1248/1 Leiden/omzetten agentschap in correspondentenschap en 1.226/97/668/1 Agentschap Leiden.

⁹³ Voorheen was dit een 'jeugdhuis' geweest van de Gereformeerde Gemeente, die eigenaar van het pand was. De Bank huurde een deel van het pand, waar eerder ook de Incasso Bank gevestigd was geweest. ADNB 1.441.1/99/28/1 Leiden.

⁹⁴ P. Vroom vervulde deze functie tot zijn pensionering per 1 januari 1966. Hij werd opgevolgd door Ch.H.J. Kaiser, die beheerder bleef tot het moment van sluiting.

⁹⁵ Het ressort Leiden telde in die jaren de volgende financiële instellingen: de Alphensche Bank en de Effecten- en Incassobank beide te Alphen, NV, de firma Haaksma & Co te Leiden alsmede de plaatselijke vestigingen van de Amsterdamsche Bank NV, van de Nederlandsche Middenstandsbank NV, van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, van de Twentsche Bank en van de Rotterdamsche Bank. Voorts waren er in het ressort Leiden gevestigd: de Coöperatieve Boerenleenbank Leiden, de Coöperatieve Boerenleenbank 'Oude Wetering', te Oude wetering, de Coöperatieve Raiffeisenbank 'Hillegom' te Hillegom alsmede de Leidsche Spaarbank, te Leiden, de Nutsspaarbank, te Alphen aan den Rijn, de Nutsspaarbank te Rijnsaterwoude en de Spaarbank voor Noordwijk & Omstreken. Op het moment van sluiting bedroeg het gemiddeld opererend kapitaal ruim 198.000 gulden.

⁹⁶ ADNB 1.226/97/668/1 Agentschap Leiden/opheffing. Schrijven van directie DNB aan Commissarissen en Koninklijk Commissaris van DNB, 1 oktober 1954.

gebruikt om hun distributiekosten op haar af te wentelen. De Bank concludeerde in 1969 dan ook ‘... dat het instituut der correspondentschappen’ zichzelf had overleefd dat alle correspondent-schappen, ook die in eigen beheer, konden worden opgeheven mede op grond van de aangescherpte beveiligingseisen ⁹⁷. Dit betekende sluiting van haar overgebleven tweeëntwintig correspondent-schappen en derhalve ook dat van Leiden. Opnieuw raakte dit in Leiden een gevoelige snaar, uitmondend in Kamervragen door het Tweede-Kamerlid en tevens Leidse Gemeenteraadslid F. Portheine (VVD). Na advies van de Bank antwoordde de Minister dat hij geen moeilijkheden in de geldcirculatie verwachtte en derhalve geen aanleiding zag stappen te ondernemen ⁹⁸.

6 BESLUIT

Het verschijnsel sub-agentschap van de Nederlandsche Bank was een figuur die als zodanig niet in de *Bankwet 1863* voorkwam, maar zich in de praktijk ontwikkelde als overgang van correspondent-schap naar volwaardig agentschap. Dit artikel beschouwt de desbetreffende geschiedenis voor Leiden, waar zich tussen 1865 en 1969 de volledige levenscyclus van een kantoor van de Bank afspeelde. Op 1 januari 1865 opende het correspondent-schap Leiden zijn deuren. Per 1 juli 1969 werd dit tezamen met een aantal andere, waaronder dat te Haarlem, opgeheven. In de tussenliggende eeuw voltrok zich de groei en krimp van dit kantoor. Als volwaardig agentschap heeft Leiden bestaan van 1897 tot 1955. Nadien was, het zoals in zijn begintijd, een correspondent-schap. Daarmee kwam Leiden in dezelfde positie als Haarlem dat, hoewel deze stad groter was dan Leiden, nimmer een agentschap heeft bezeten.

De sluiting van Leiden maakte deel uit van de strategie van de Bank in de periode na de Tweede Wereldoorlog om haar kantorennet aan te passen aan de behoefte aan haar betaaldiensten. Bovendien paste dit beleid in haar streven naar efficiëntieverbetering en kostenbesparing. De behoefte aan de Bankdiensten in de provincie was geringer geworden door de opkomst van het filialennet van de commerciële en landbouwkredietbanken, dat langzamerhand het hele land overdekte. De geringere behoefte werd nog versterkt door de centralisatie van de handelsbankactiviteiten op de hoofdkantoren in Amsterdam, waar ook de Hoofdbank van de Nederlandsche Bank was gevestigd. Hierbij speelde bovendien de toegenomen mobiliteit van het publiek een rol, waardoor het economische isolement van de provincieplaatsen praktisch was

⁹⁷ Een uitzondering maakte de Bank voor 's-Hertogenbosch en Deventer, omdat daar de hoofdkantoren van twee onafhankelijke bank waren gevestigd. Zie ADNB 1.226.1/99/15/1 algehele opheffing correspondent-schappen.

⁹⁸ ADNB 1.226/97/1255/1 Leiden. Zie ook *Handelingen Tweede Kamer 1969-1969*, 2385.

verdwenen. Het streven naar grotere efficiëntie door de Bank werd mede gevoed door de stijgende lonen sinds de jaren zestig toen de groei van de arbeidsproductiviteit in de industrie zich ook voor de dienstensector, waarvan het bankwezen deel uitmaakt, vertaalde in hogere lonen en arbeidskosten.

De definitieve opheffing van het netwerk van correspondentschappen eind 1969 zou de voorbode worden van de verdere inkringing van het netwerk van de agentschappen van de Bank. Deze nam sinds de jaren 1980 een aanvang. Dit vestigingsbeleid zou uiteindelijk resulteren in de afbouw van vrijwel het gehele kantorennetwerk. Bij de millenniumwisseling naar 2000 heeft deze afslanking zijn voltooiing gevonden. Op dat moment waren er nog vier regionale Bankkantoren over, te weten het agentschap Amsterdam, ondergebracht in de Hoofdbank, en de regionale kantoren Eindhoven, Hoogeveen en Wassenaar. Zelfs de Bijbank Rotterdam heeft opgehouden te bestaan. Deze ontwikkeling is overigens een geschiedenis op zichzelf die geheel buiten het bestek van dit artikel over het agentschap Leiden valt, maar die zonder twijfel een afspiegeling is van de economische en financiële verandering van Nederland sinds de jaren zestig van de negentiende eeuw.

BIJLAGE 1

Disconteringen Leiden 1889-1954
(In guldens)

Boekjaar	
1889/1890	486.070
1890/1891	1.289.738
1891/1892	1.268.088
1892/1893	1.039.190
1893/1894	1.802.809
1894/1895	1.653.773
1895/1896	1.765.891
1896/1897	1.633.452
1897/1898	2.117.894
1898/1899	2.046.485
1899/1900	1.496.994
1900/1901	1.621.583
1901/1902	913.670
1902/1903	1.483.015
1903/1904	2.259.650
1904/1905	1.087.096
1905/1906	1.773.705
1906/1907	2.451.419
1907/1908	1.864.682
1908/1909	3.256.830
1909/1910	4.504.951
1910/1911	3.164.016
1911/1912	2.369.539
1912/1913	2.542.929
1913/1914	3.021.053
1914/1915	3.496.161
1915/1916	1.603.073
1916/1917	1.595.180
1917/1918	541.457
1918/1919	2.733.250
1919/1920	746.866
1920/1921	2.661.919
1921/1922	3.919.415
1922/1923	421.375
1923/1924	919.498
1924/1925	29.275
1925/1926	16.861
1926/1927	0
1927/1928	0
1928/1929	0
1929/1930	0
1930/1931	0
1931/1932	0
1932/1933	0
1933/1934	0
1934/1935	0
1935/1936	1.420.000
1937/1937	0
1937/1938	0
1938/1939	0
1939/1940	50.000
1940/1941	0
1941/1942	0
1942/1943	0
1943/1944	0
1944/1945	0
1946	0
1947	0
1948	0
1949	0
1950	0
1951	0
1952	0
1953	0
1954	0

Bron: ADNB (sub)agentschap Leiden, Jaarverslagen.

Toelichting:

Disconteringen is som van wisselbrieven en ander handelspapier.

1889/1890 geen volledig boekjaar, doch 11 maanden.

BIJLAGE 2

Gemiddeld opererend kapitaal Leiden 1889-1954
(In guldens)

Boekjaar	Bedrag	Disonto	Belening op effecten	Belening op goederen	Voorschot in rekening-courant
Aandeel in procenten					
1889/1890 a)	233.579	29,00	71,00		
1890/1891	568.553	37,56	62,09	-	0,35
1891/1892	551.387	46,09	51,68	-	2,23
1892/1893	569.836	38,59	57,25	-	4,16
1893/1894	691.266	50,23	45,09	-	4,68
1894/1895	741.311	49,17	46,58	-	4,25
1895/1896	964.775	40,23	56,66	-	3,11
1896/1897	998.167	33,96	63,31	-	2,73
1897/1898	1.015.662	43,02	54,17	-	2,81
1898/1899	1.028.252	45,47	51,75	-	2,78
1899/1900	919.491	36,92	60,06	-	3,02
1900/1901	1.076.524	34,27	62,57	-	3,16
1901/1902	763.711	25,85	67,27	0,11	6,77
1902/1903	884.722	33,12	61,68	0,53	4,67
1903/1904	1.066.678	47,34	48,20	0,12	4,34
1904/1905	799.542	26,98	64,91	-	8,11
1905/1906	1.056.787	33,27	61,26	-	5,47
1906/1907	1.297.289	37,63	57,46	0,06	4,85
1907/1908	1.103.554	29,85	66,73	-	3,42
1908/1909	1.284.955	43,73	53,42	-	2,85
1909/1910	1.512.930	50,84	46,07	-	3,09
1910/1911	1.484.029	42,13	54,75	-	3,12
1911/1912	1.399.433	35,52	60,50	0,02	3,96
1912/1913	1.327.713	39,16	55,55	-	5,29
1913/1914	1.367.970	43,93	50,50	-	5,57
1914/1915 b)	1.735.525	38,69	50,30	-	5,81
1915/1916 c)	1.315.030	21,16	46,18	0,93	10,79
1916/1917 d)	1.076.066	18,07	48,46	6,34	11,22
1917/1918	1.118.276	13,77	64,40	10,87	10,96
1918/1919	1.610.830	32,74	60,03	-	7,23
1919/1920	1.803.571	15,22	77,52	0,16	7,10
1920/1921	2.848.335	22,24	72,73	0,14	4,89
1921/1922	1.949.841	43,93	49,84	-	6,23
1922/1923	1.046.892	9,52	77,36	-	13,12
1923/1924	2.032.759	10,31	66,31	-	23,38
1924/1925	1.868.947	0,27	79,33	-	20,40
1925/1926	1.328.922	1,27	90,25	-	8,48
1926/1927	1.467.771	0	88,73	-	11,27
1927/1928	1.505.485	0	86,97	0,21	12,82
1928/1929	1.435.435	0	83,41	0,14	16,45
1929/1930	1.326.117	0	83,23	-	16,77
1930/1931	1.464.602	0	40,70	0,05	59,25
1931/1932	1.650.506	0	24,24	-	75,76
1932/1933	1.747.747	0	17,03	-	82,97
1933/1934	1.014.598	0	26,53	-	73,47

Gemiddeld opererend kapitaal, Leiden 1889-1954 (VERVOLG)
(In guldens)

Boekjaar	Bedrag	Disonto	Belening op effecten	Belening op goederen	Voorschot in rekening-courant
Aandeel in procenten					
1934/1935	1.092.437	0	22,13	-	77,87
1935/1936	1.204.209	11,5	13,16	-	75,34
1936/1937	872.862	0	13,50	-	86,50
1937/1938	877.121	0	12,97	-	87,03
1938/1939	909.046	0	11,88	-	88,12
1939/1940	1.143.753	1,01	9,80	-	89,19
1940/1941	1.638.906	0	7,04	-	92,96
1941/1942	518.837	0	20,50	-	79,50
1942/1943	209.255	0	18,01	-	81,99
1943/1944	151.027	0	13,29	-	86,71
1944/1945	160.563	0	3,38	-	96,62
1946	107.591	0	2,97	-	97,03
1947	129.461	0	2,29	-	97,71
1948	145.046	0	1,23	-	98,77
1949	99.687	0	1,00	-	99,00
1950	216.231	0	0,46	-	99,64
1951	583.976	0	11,01	-	88,99
1952	352.434	0	0,28	-	99,72
1953	212.711	0	0,47	-	99,47
1954	107.828	0	0,93	-	99,07

Bron: ADNB Agentschap Leiden, Jaarverslagen.

Toelichting: Gemiddeld opererend kapitaal is som van disconto, belening op effecten, belening op goederen, voorschotten in rekening-courant.

a) 1889/1890 geen nadere gegevens bekend over de uitsplitsing naar beleningen

b) 1914/1915 Gemiddeld opererend kapitaal werd voor 5,20% bijgedragen door de Nederlandse Staatslening van 1914.

c) 1915/1916 3 beleningen afgesloten op blik door de NV Nederlandsche Fabriek van Verduurzaamde Levensmiddelen v/h H.W. Hoogenstraaten & Co. De Goederen lagen opgeslagen in pakhuizen in Leiden. Voorts 20,19% op onderpand van obligaties Nederlandse Staatslening 1914 en Nederlands-Indische Lening 1915, 0,75 %.

d) In 1916/1917 werden er goederen beleningen gesloten op blik, suiker en wol. Met name de belening op obligaties Nederlandse en Nederlandse Staatsleningen respectievelijk 1914, 1915 en 1916 nam fors in omvang toe.

BIJLAGE 3

Afgegeven en ingetrokken bankassignaties te Leiden
(In guldens)

Boekjaar	Afgegeven		Betaald en ingetrokken	
	bedrag	aantal	bedrag	aantal
1887/1888	206.113	103	229.921	96
1892/1893	2.398.918	860	888.028	336
1897/1898	3.986.145	1380	1.620.430	463
1902/1903	4.316.606	1436	2.366.144	664
1907/1908	4.814.746	1837	2.472.428	729
1912/1913	4.894.000	1738	3.127.000	694
1917/1918	7.139.958	1118	4.575.425	797
1922/1923	1.237.083	152	1.033.000	75
1927/1928	665.996	141	1.004.286	72
1932/1933	17.380	2	188.319	23
1937/1938	133.351	11	13.744	5
1942/1943	63.691	35	222.032	5
1947/1948	2.533	1	919	4
1952/1953	0	0	0	0

Bron: ADNB Jaarverslagen van directie aan commissarissen DNB.

BIJLAGE 4

Omvang verwisselingen Leiden 1889-1954

Boekjaar	Bankbiljetten tegen		Specie tegen	Totaal
	specie	bankbiljetten	bankbiljetten	
1889/1890 a)	849.010	3.010.880	833.210	4.693.100
1890/1891	1.200.675	4.083.075	1.186.570	6.470.320
1891/1892	1.351.365	4.589.500	1.435.495	7.376.360
1892/1893	1.614.690	4.908.120	1.682.365	8.205.175
1893/1894	1.807.225	5.169.345	1.835.495	8.812.065
1894/1895	1.813.115	5.293.085	1.934.790	9.040.990
1895/1896	1.971.135	5.792.235	2.034.340	9.797.710
1896/1897	2.006.825	5.734.535	2.107.415	9.848.775
1897/1898	2.121.920	5.653.350	2.217.195	9.992.465
1898/1899	2.420.905	6.116.560	2.571.595	11.109.060
1899/1900	2.437.060	6.799.295	2.589.615	11.825.970
1900/1901	2.560.620	7.077.285	2.700.930	12.338.835
1901/1902	2.910.070	7.394.815	3.096.530	13.401.415
1902/1903	3.176.680	8.648.275	3.602.275	15.427.230
1903/1904	3.494.565	8.894.335	3.984.600	16.373.500
1904/1905	3.187.565	9.299.840	3.698.080	16.185.485
1905/1906	2.819.375	10.256.275	3.307.530	16.383.180
1906/1907	2.973.275	10.932.495	3.370.005	17.275.775
1907/1908	2.898.425	11.214.675	3.372.125	17.485.225
1908/1909	2.775.625	11.314.585	3.189.390	17.279.600
1909/1010	2.852.010	11.610.075	3.224.375	17.686.460
1910/1911	2.857.370	11.663.680	3.264.245	17.785.295
1911/1912	2.741.295	11.968.625	3.259.095	17.969.015
1912/1913	2.821.345	12.331.550	3.363.025	18.515.920
1913/1914	2.734.705	11.850.695	3.427.765	18.013.165
1914/1915	3.027.515	13.269.345	3.215.935	19.512.795
1915/1916	2.983.160	15.608.220	3.145.515	21.736.895
1916/1917	2.927.310	18.129.865	2.963.135	24.020.310
1917/1918	2.609.000	19.462.000	3357.000	25.428.000
1918/1919	3.384.000	25.365.00	3.784.000	32.533.000
1919/1920	3.552.000	29.904.000	4.330.000	37.786.000
1920/1921	3.255.000	34.737.000	4.168.000	42.160.000
1921/1922	2.715.000	31.177.000	3.571.000	37.463.000
1922/1923	3.151.000	27.914.000	2.909.000	33.974.000
1923/1924	3.311.000	29.618.000	2.933.000	35.862.000
1924/1925	2.871.000	27.926.000	2.720.000	33.517.000
1925/1926	2.786.000	25.315.000	2.425.000	30.526.000
1926/1927	2.442.000	22.770.000	2.255.000	27.476.000
1927/1928	2.317.000	24.700.000	2.462.000	29.479.000
1928/1929	2.268.000	24.143.000	2.145.000	28.556.000
1929/1930	2.239.000	25.992.000	2.043.000	30.274.000
1930/1931	2.401.000	25.691.000	2.026.000	30.118.000
1931/1932	2.669.000	24.304.000	2.213.000	29.186.000
1932/1933	2.369.000	17.924.000	2.129.000	22.422.000
1933/1934	2.329.000	16.722.000	2.245.000	21.296.000
1934/1935	2.459.000	15.193.000	2.437.000	20.089.000
1935/1936	2.263.000	13.384.000	1.969.000	17.616.000

Omvang verwisselingen Leiden 1889-1954 (VERVOLG)

Boekjaar	Bankbiljetten tegen		specie tegen	Totaal
	specie	bankbiljetten	bankbiljetten	
1936/1937	2.381.000	12.609.000	1.933.000	16.923.000
1937/1938	2.401.000	14.156.000	2.116.000	18.673.000
1938/1939	2.649.000	14.571.000	2.270.000	19.490.000
1939/1940	2.858.000	14.915.000	2.352.000	20.125.000
1940/1941	2.765.000	14.150.000	3.008.000	19.923.000
1941/1942	2.010.000	13.834.000	2.273.000	18.117.000
1942/1943	1.757.000	16.627.000	2.459.000	20.843.000
1943/1944	1.745.000	8.340.000	1.941.000	12.026.000
1944/1945	1.544.000	8.389.000	844.000	10.777.000
1946	1.053.000	9.987.000	1.558.000	12.598.000
1947	1.050.000	13.284.000	1.743.000	16.077.000
1948	938.000	16.554.000	2.254.000	19.746.000
1949	980.000	23.808.000	2.052.000	26.840.000
1950	1.141.000	36.560.000	2.465.000	40.166.000
1951	1.169.000	35.840.000	2.282.000	39.291.000
1952	1.089.000	36.616.000	2.109.000	39.814.000
1953	1.443.000	45.155.000	2.302.000	48.900.000
1954	1.421.000	47.058.000	1.646.000	50.125.000

Bron: ADNB Agentschap Leiden, Jaarverslagen.

Toelichting

Over de periode 1918-1935 inclusief het correspondentenschap te Alphen aan den Rijn.

a) 1889/1890 was geen volledig boekjaar, maar 11 maanden.

BIJLAGE 5

Verwisselingen correspondentenschap Alphen 1918-1935
(In duizenden guldens)

Boekjaar	Bankbiljetten tegen		Specie tegen	Totaal
	specie	bankbiljetten	bankbiljetten	
1918/1919	330	2.775	421	3.526
1919/1920	416	3.725	258	4.399
1920/1921	323	3.531	130	3.984
1921/1922	203	3.337	186	3.726
1922/1923	387	2.783	29	3.199
1923/1924	395	2.416	52	2.863
1924/1925	347	2.516	64	2.927
1925/1926	435	2.400	58	2.893
1926/1927	416	2.256	76	2.748
1927/1928	490	2.555	109	3.154
1928/1929	454	2.402	92	2.948
1929/1930	482	2.659	112	3.253
1930/1931	517	2.562	131	3.210
1931/1932	516	2.281	108	2.905
1932/1933	400	1.395	87	1.882
1933/1934	404	1.177	2.53	1.834
1934/1935	358	824	350	1.532
1935/1936	1.141	36.560	2.465	40.166

Bron: ADNB Agentschap Leiden, Jaarverslagen.

BIJLAGE 6

Winst kantoor Leiden 1889-1954
(In guldens)

Boekjaar	Winst
1889/1890	6.523
1890/1891	22.222
1891/1892	21.509
1892/1893	21.030
1893/1894	29.228
1894/1895	24.740
1895/1896	31.000
1896/1897	41.311
1897/1898	41.525
1897/1899	37.559
1899/1900	41.538
1900/1901	48.376
1901/1902	32.946
1902/1903	37.159
1903/1904	48.751
1904/1905	33.220
1905/1906	39.718
1906/1907	67.679
1907/1908	66.983
1908/1909	51.991
1909/1910	56.773
1910/1911	77.520
1911/1912	60.074
1912/1913	67.857
1913/1914	75.830
1914/1915	100.191
1915/1916	91.979
1916/1917	70.399
1917/1918	60.634
1918/1919	89.205
1919/1920	93.380
1920/1921	152.028
1921/1922	115.412
1922/1923	55.375
1923/1924	96.345
1924/1925	112.191
1925/1926	71.571
1926/1927	75.399
1927/1928	87.944
1928/1929	86.945
1929/1930	86.236
1930/1931	66.070
1931/1932	71.315
1932/1933	63.814
1933/1934	44.905
1934/1935	55.223
1935/1936	67.632
1936/1937	37.524
1937/1938	41.784
1938/1939	32.581
1939/1940	45.157
1940/1941	67.589
1941/1942	27.126
1942/1943	14.723
1943/1944	13.362
1944/1945	12.877
1946	11.658
1947	12.640
1948	11.727
1949	8.534
1950	12.397
1951	29.671
1952	17.992
1953	11.410
1954	8.087

Bron: ADNB Agentschap Leiden, Jaarverslagen.